

TOG'LARGA TARMASHGAN BULUTLAR

Shohrux Mirzo suyukli malikasi Gavharshod begimga atab Hirotning ko'krakdor joyiga oq marmardan uch oshiyonlik qasr qurdirgan. Qasr atrofidagi bag'ri keng bog'da sarvlar, baland bo'yli va mayda bargli lisonut-tayr¹ va sanobar daraxtlari saf tortgan. Jiydaga o'xshagan kumushrang bargli bu azim daraxtlar quyoshda nuqraday oqish bo'lib ko'rinadi va oq marmar qasrga juda mos keladi. Shuning uchun bu boqqa Oydinbog' — Bog'i Safed deb nom berganlar.

Qasrning yuqori qavatidagi naqshinkor ayvondan qorli Iskalja tog'lari ko'rinib turadi.

Ayvonda kitob o'qib o'tirgan Gavharshod begim goho sahifalardan ko'zini olib, o'sha tog'lar atrofida o'ralashadigan bulutlarga o'ychan tikiladi. Baland tog' tizmasi ustidan oshib o'tolmaydigan og'ir qora bulutlar cho'qqilar boshiga shamol, bo'ron keltirishi, do'l yog'dirishi begimning qo'lidagi Yazdiy «Zafarnoma»sining tahlikali voqealariga o'xshab ketadi.

Gavharshod begim Amir Temur xonadoniga kelin bo'lib tushgandan buyon mavlono Yazdiy qalamga olgan shiddatli tarixiy voqealarning naq ichida yurgan, iftixor qilsa arzigulik mas'ud kunlarni ham ko'rgan, iztirob va mashaqqat bilan o'tgan damlarni ham boshdan kechirgan.

Shuning uchun kitobda qisqacha yozib ketilgan voqealar ham begimning xotirasida bir dunyo his-tuyg'ular uyg'otadi, unutilmas tafsilotlar xayolida qayta tirilganday bo'ladi.

Yazdiy Shohrux Mirzoning ilk uylanish to'yi Samarqandning Bog'i Bihishtida bo'lganini birgina jumlada aytib o'tibdi.

Shu birgina jumla Gavharshod begimning ko'zi oldida chindan ham jannatga o'xshaydigan Bog'i Bihishtni gavdalantiradi. Navro'z kunlarida shu bog'da boshiga oq harir ro'mol yopib, Sohibqiron qaynotasiga kelinsalom qilganlarini begim hayajon bilan eslaydi.

O'sha kuni u Amir Temurni birinchi marta yaqiningidan ko'rdi. Uning otalarcha mehribon tovush bilan aytgan so'zlarini eshitdi:

— Bizning xonadonga qo'ygan poyi qadamingiz qutlug' bo'lsin, bolam!

Salobatli nuroniy otaning «bolam!» degan so'zi haligacha Gavharshod begimning qulog'iga eshitilib turganday bo'ladi.

O'sha kuni Sohibqiron qaynotasi unga yirik-yirik la'llar qadalgan bir juft oltin sirg'a in'om qildi.

Qaynonasi Bibixonim bu sirg'alarni kelinining qulog'iga taqib qo'yar ekan:

— Bu in'omning teran ma'nosi bor, — dedi. — Endi hamisha xonadon sohibining gapiga quloq solgaysiz, aytganlarini so'zsiz ado etgaysiz!

— Jonim bilan, hazrat onajon! — deb shivirladi kelin.

Lekin xonadon egasining irodasiga bo'ysunib yashash oson kechmadi. Mudom tog'lar atrofida o'ralashgan bulutlarning shamol-bo'ronlarini eslatuvchi urush-yurishlarga chidash, ichki-tashqi nizolarning girdoblaridan suzib o'tish juda qiyin bo'ldi. To'g'ri, begimning toleyiga Shohrux Mirzo faqat qilich chopadigan bahodir yigit emas, balki madrasa ko'rgan, kitobni sevadigan, oilaga astoydil mehr qo'ygan fozil inson bo'lib chiqdi. U bilan birga bo'lgan kunlarida Gavharshod begim o'zini baxtiyor his qiladi.

Ammo, bunday kunlar ham juda kamdan kam bo'ladi. Chunki Shohrux Mirzo Sohibqiron otasining uch yillik, besh yillik, yetti yillik yurishlarida minglab navkarlarga bosh bo'lib, ko'p vaqt oiladan yiroqlarda yurdi.

Begimning qo'lidagi kitobda bitilganidek, Sheroz shahri atrofidagi bog'ko'chalarda Shohmansur degan g'anim to'rt ming otliq askar bilan pistirmadan chiqib, Amir Temurga to'satdan hujum qiladi.

Bu xatarli voqeaning tafsilotlarini begim Shohrux Mirzo-ning o'zidan eshitgan.

Navro'z arafasi ekan, mevali daraxtlar qiyg'os gullagan. Amir Temurning o'ttiz ming kishilik qo'shini mevazorlarni toptamaslik uchun bog'ko'chalarda bo'linib-bo'linib yo'l bosmoqda ekan.

Shohmansur shu atrofdagi pastqam bir joydan minglab qilich yalang'ochlagan suvoriylari bilan otilib chiqadi. Bog'ko'chaning torroq joyida Amir Temurni o'rtaga olib borayotgan yuztacha qo'riqchi askarlarni urib-yiqitib, sarkardaning o'ziga yetib boradi. Darg'azab g'animning qilichi Amir Temurning qalqoniga bir emas, ikki marta uriladi. Uchinchi qilich zarbasini Amir Temur chap qo'lda tutgan o'z qilichi bilan qaytaradi. Lekin Shohmansurning navkarlari ham qilich yalang'ochlab, Sohobqironga yaqinlashib bormoqda edilar.

Buni ko'rgan Shohrux Mirzo o'z yigitlari bilan bog'ko'cha devorlari ustidan ot sakratib o'tib, himoyaga yetib keldi. Shohmansur to'rtinchi marta qilich ko'targan paytda Shohrux unga orqa tomondan yetib borib, bo'yniga shamshir urdi-yu, otdan yiqitdi. Shohruxning navkarlari Shohmansurning Amir Temur hamla qilib kelayotgan askarlari yo'lini to'sdilar. Shohmansurning yerga yiqilganini ko'rgan g'anim askarlari otlarini orqaga burib, tumtaraqay bo'lib qochdi. Shu tarzda dahshatli bir suiqasddan omon qolgan Amir Temur kenja o'g'lini bag'riga bosib, tasanno aytdi.

Toshkent yaqinidagi eski Binokent qal'asi yangidan qurib bitirilganda otasi Shohruxning o'sha jasoratini taqdirlab, bu joyga Shohruxiya deb nom qo'ydi.

Anqara yaqinida bo'lgan hayot-mamot janglarida ham Shohrux o'z qo'shini bilan yov lashkarining markazini sindirib o'tib, Yildirim Boyazid turgan baland tepalikka birinchilar qatori yetib bordi. Qurshovda qolishini sezgan Rum qaysari tepalikning orqa tomonidan tushib qochishga majbur bo'ldi. O'sha tomonda pistirmada turgan Mahmud Sulton o'z askarlari bilan Yildirim Boyazidni quvib yetib, asir oldi.

Shohruxning bu ulkan jangda ko'rsatgan bahodirligi uchun Sohobqiron otasi unga sharqiy va g'arbiy viloyatlarning qoq belida turgan Xuroson o'lkasini inoyat qildi.

Gavharshod begim «Zafarnoma» sahifalarida mana shu hodisalarning ta'rifini o'qiganda o'z umr yo'ldoshidan astoydil iftixor qilib qo'ydi. U Shohrux Mirzoni Amir Temurga munosib o'g'il deb hisoblardi.

Sohibqironning katta o'g'illari janglarda halok bo'lgan, o'rtancha o'g'il Mironshoh Ozarbayjonda gunoh ishlar qilib, hokimiyatdan chetlatilgan edi. «Endi Sohibqironning ishongan vorisi Shohrux Mirzo bo'lur» degan so'zlarni Gavharshod begim ko'p odamlardan eshitardi.

Biroq vorislarning makkor dushmanlari bo'larkan. Xo'ja Heraviy degan keksa imom xatib Hirotning jome masjidida o'qigan xutbalarida Amir Temurni birinchi o'ringa qo'yib ulug'lagan bo'lsa ham, Shohruxning Hirotida obodonchilikka katta e'tibor berayotgani, bog'lar barpo etgani, madrasa qurdirayotganini mislsiz zo'r bunyodkorlik deb maqtaydi. Xo'ja Heraviy bilan azaldan nizo qilib yurgan Xo'ja Ahmad Tusiylar nomli devonbegi buni Samarqandga chappa qilib yetkazadi. Go'yo Xo'ja Heraviy xutba o'qiganda Shohruxni doimo otasidan baland qo'yarmish. Uning maqtoviga uchgan Shohrux Xurosonda mustaqil davlat tuzib, otasining itoatidan chiqishi mumkin emish... Shu gaplar ta'sirida keksa xatib Xo'ja Heraviy Hirotidan surgun bo'lib, Turkistondan nari Sabron cho'llariga ko'chirma qilindi. Uning yaqinlaridan yana bir qanchasi Hirotidan badarg'a bo'ldi. Shohruxni otasi:

— Minba'd bunday xo'jalarning qutqusiga uchmagin! — deb ogohlantirdi.

Lekin Shohrux Xo'ja Ahmad Tusiylar kabi makkor xushomadgo'ylar pashshadan fil yasab, oraga ataylab g'ubor solmoqchi bo'lganini ayta boshlaganda otasi uning so'zini kesdi:

— Hirotni qo'rg'on bilan o'rab olmoqchi emishsen! Men qo'rg'on atrofidagi chohga tuproq soldirib tekislatgan edim. Uni qaytadan qazdirib, suv to'ldirmoqchi bo'libsen!

— Hazrat otajon, yozda afg'on shamoli Hirotga mudom chang-to'zon keltirarkan, ko'z ochirmay qo'yarkan. Qo'rg'on bilan suv ana shu chang-to'zonga qarshi bir chora!

— Heraviyga o'xshaganlar bu bahona bilan seni chalg'itgan. Ahmad Tusiylar ularni so'roq qilib, ayblarini bo'yinlariga qo'yishdir. Bir guruh fitnachilar Hirotni bizdan ajratib olish

uchun atrofiga choh qazdirib, qo'rg'on ko'tarmoqchi ekan. Sen yoshlik qilib, ularning gapiga ishonib o'tiribsen!

— Hazrat otajon, Ahmad Tusiyning gapiga ham ishonib bo'lmagay! Men iltijo qilurmen. Hirotga boshqa xolis taftish-chilar yuborishingizni o'tinib so'raymen!

— Bitta Hirotni necha bor taftish qilaylik? Mening boshqa ishim yo'qmi? Xitoy yurishiga tayyorgarlik ketayotganidan xabaring bormi?

— Xabarim bor, lekin...

— Xabaring bo'lsa, gap tamom. Heraviylarga qarshi qattiq turishga o'rgan!

Qat'iy buyruq tarzida aytilgan so'nggi gapni Shohrux Mirzo ta'zim bilan qabul qildi. Lekin ko'ngliga: «Men Xo'ja Ahmad Tusiya o'xshagan ig'vogarlariga ham qarshi turgaymen!» degan niyatni tugdi.

Shundan keyin Sohibqiron otaning butun xayoli Xitoy yurishi bilan band bo'ldi.

Yetti yillik yurishdan so'ng loaqal biror yil dam olmasdan besh oy o'tar-o'tmas yana Xitoyga yurish boshlash el-ulusga ham, xususan, sog'lig'ini ancha oldirib qo'ygan Sohibqironning o'ziga ham juda og'ir tushishini Shohrux Mirzo ich-ichidan sezar, lekin otasini bu niyatidan qaytarishga kuchi yetmas, faqat dardini Gavharshod begimga aytardi:

— Otam ancha kasalmand. Yoshi yetmishga yaqinlashdi. Shu ahvolda Xitoyday ulkan mamlakatga yurish qilish... Xushomadgo'ylar u kishiga: «Hali ham bahodir yigitdaysiz, Xitoy yurishidan yana bir olamshumul g'alaba bilan qaytishingiz aniq!» dermishlar... Men otamga to'y paytida yotig'i bilan aytdim. «Hazratim, biror yil dam olsangiz yaxshi bo'larmidi?» deb ko'rdim. Gapim yoqmadi. «Charchagan bo'lsang, mayli, sen dam ol, Xitoyga men o'zim qo'shin tortaman!» dedilar. Ne qilay? Mening bu yurishga tarafdor emasligimni otamga xufiyalar ham yetkazgan bo'lsa kerak. Xitoy yurishidan oldin bo'lgan mashvaratga meni taklif qilmadilar. Shundan sezdimki, xushomadgo'ylar bilan hovliqma beklarning so'zi o'tgan, bizniki o'tmagan. Sohibqironni yuzma-yuz olishuvlarda yengolmagan g'animlar endi behisob maqto'v-u madhiyalar bilan uni borsa-

kelmas harbiy yurishning girdobiga tortmoqchilarmi?.. Bilmadim...

Shunday ulug' ota bilan sadoqatli o'g'ilning orasiga g'ubor solgan makkor fitnachilar Gavharshod begimning tasavvurida tog'larga tarmashgan qora bulutlarga o'xshardi. Bu bulutlarni tarqatib yuborish va haqiqiy ahvolni ochib ko'rsatish hozir hech kimning qo'lidan kelmaydigandek tuyulardi. Gavharshod begim qaynotasi uchun ham, eri uchun ham kuyinar, ayniqsa, Xitoy yurishiga bobosi bilan birga ketayotgan o'n bir yashar o'g'li Ulug'bekning taqdiridan xavotirlanib iztirob chekardi.

Bu kuyinish va xavotirliklar bejiz emas ekan. Harbiy yurish qish kirganda boshlandi. Amir Temur bahorgacha Xitoy chegaralariga yetib borish va ko'zlagan maqsadini yoz va kuz davomida amalga oshirib, yanagi qishgacha Samarqandga qaytish niyatida edi. Bunday reja Oltin O'rdaga qarshi yurishda tajribadan o'tkazilgan edi. Lekin aksiga olib o'sha yilgi qish behad qattiq keldi. Qalin qor va qattiq sovuqlardan daryolar shu darajada muz bilan qoplandiki, Sirdaryodan O'tror tomonga o'tganlarida ot va tualardan tashqari og'ir yuk ortilgan aravalar ham muz ustidan bemalol yurib bordi.

Qahraton qish chillasida Amir Temur mulozimlari va oila a'zolari bilan O'tror hokimi Berdibekning muhtasham mehmonxonasiga kelib tushdi.

Hozir Gavharshod begim o'qib o'ltirgan kitobning guvohlik berishicha, mislsiz qattiq sovuq boshlangani uchun ot-ulovlardan katta bir qismi talafot ko'radi, ko'pgina navkarlarning qo'l-oyoqlarini sovuq oladi, ba'zilarining burni va quloqlari sovuq urganidan uzilib tushadi.

Amir Temur, Bibixonim, Tuman oqo, nevaralardan Ulug'bek va Ibrohim Mirzolar kelib tushgan Berdibekning mehmonxonasida kechasi birdan yong'in chiqadi. Bu yong'in maxfiy josuslarning ishimidi yoki qattiq sovuqlarda haddan tashqari ko'p o't yoqqanlari ham sabab bo'ldimi, buni aniqlashga ulgurisholmadi. Yong'in paytida Amir Temur uchun bexatar joyda chodir o'rnatgunlaricha tungi qattiq sovuq va izg'irin shamol unga yomon ta'sir qildi. Isitmasi ko'tarilib, qattiq xastalanib qoldi. Shundan keyin hammaning xayoli So-

hibqironni davolash bilan band bo'ldi. Ammo muolaja kor qilmadi.

Sohibqiron o'lim to'shagida yotganda donishmand xotini Saroymulxonim va ishongan amirlaridan Shohmalik unga Shohruxni bir necha marta eslatdilar, ulkan mamlakatni idora qilish faqat shu o'g'ilning qo'lidan kelishini ishora qildilar.

Lekin qazo yaqinligini sezgan boshqa maslahatgo'ylar ham Amir Temur atrofida parvonaday aylanishmoqda edi. Ayniqsa, devonbegi Xo'ja Ahmad Tusiy, hakimi hozir Fazlulloh Tabriziy, vazir Mas'ud Simnoniylar Sohibqiron olamdan o'tgandan so'ng Xalil Sultonni taxtga chiqarish tarafdori edilar. Ularning bu boradagi maxfiy maslahatlariga turonlik amirlardan Xo'ja Yusuf va Samarqandda dorug'a bo'lib turgan Arg'unshoh ham qo'shilgan edi.

Voqeaning tafsilotlarini Gavharshod begim keyinchalik Xalil Sulton bilan Shodimulk begimning o'zlaridan eshitdi. Chunki chigal kalavaga o'xshaydigan bu yashirin ishning bir uchi Xalil Sulton bilan Shodimulk begimning ishq-muhabbatlari el orasida gap-so'z bo'lib, Sohibqironning qahriga uchraganiga bog'lanar ekan.

Oddiy hunarmand oilasida o'sgan Shodimulkning ta'rifga sig'maydigan go'zalligi bor edi. Uni Amir Temurning nufuzli amirlaridan Hoji Sayfiddin o'z haramiga kanizak qilib oladi. Lekin Shodimulk yoshi ellikdan oshgan to'rt xotini bor Amir Sayfiddinga ko'ngilsiz edi. Tabiatan sho'x va dadil qiz bo'lgan Shodimulk bog'ko'cha devoridan mo'ralab, yigirma bir yoshli bahodir shahzoda Xalil Sultonga o'z go'zalligini ko'rsatadi. Unga hatto bir qizil olma uzatadi. Xalil Sulton Shodimulkka mahliyo bo'lib qoladi. Keyin oraga vositachilarni qo'yib, u bilan yashirincha uchrashadi. Ikki orada kuchli muhabbat paydo bo'ladi.

Xalil Sulton ham uylangan, bitta o'g'il ko'rgan, lekin shariat bo'yicha uning yana uylanishga haqqi bor edi. Shuning uchun Shodimulkni o'z nikohiga olmoqchi bo'ladi.

Ammo Shodimulkni o'z haramida saqlab yurgan Amir Sayfiddin bu hodisadan xabardor bo'lib qoladi. Uning Amir Temur bilan eski qadrdonligi bor ekan. Shundan foydalanib, Sohibqironning qabuliga kiradi.

— Nevarangiz Xalil Sulton mening haramimdagi juvonni tortib olmoqchi! — deb shikoyat qiladi.

Amir Temur ishonchli odamlarini yuborib, taftish o'tkazganda, Shodimulk Xalil Sulton bilan yashirin bir joyda kechalari birga tunab yurgani ma'lum bo'ladi. Sohibqiron bunday nikohsiz birga tunashlarni «zino» deb yomon ko'rardi. Amir Sayfiddinga:

— Sizning haramingizdagi juvon yengiltak ekan, bizning nevara bilan zino yo'lga kirmishdir, — deydi.

Shunda Amir Sayfiddin:

— Unday bo'lsa, bu juvonni o'limga buyursangiz ham men rozimen! — deydi.

Shodimulkni o'limga hukm qilishlari mumkinligidan xabar topgan Xalil Sulton o'zini tarbiyalab o'stirgan momosi Bibixonimga borib iltijo qiladi:

— Hazrat momo, Shodimulk pok ayol, men uni nikohimga o'tkazmoqchimen, siz guvoh bo'ling!

— Amir Sayfiddin uni nikohidan chiqarganmi, yo'qmi?

— E, u odam Shodimulkni nikohlab olmagan ekan. Nikohida to'rt xotini bo'lib, uni shunchaki kanizak qilib saqlar ekan.

Boshqa odamning nikohiga o'tmagan ayol boshi ochiq hisoblanardi. Shuning uchun Bibixonim Shodimulkni Xalil Sultonning nikohiga o'tkazishga yordamlashdi. Keyin Amir Temurning kayfiyati yaxshi paytini topib, uning huzuriga kirdi:

— Hazratim, Amir Sayfiddin Shodimulkni hali nikohlab olmagan ekan. Boshi ochiq bo'lgani uchun Xalil Sulton uni nikohlab olibdir. Men o'zim borib ko'rdim. Bo'yida bo'libdi. Hademay ona bo'lgay.

Amir Temur jahlidan tushdi.

— Mayli, qonidan kechdik. Ammo bu juvon el-yurt orasida shuncha nолоyiq gap-so'zga sabab bo'ldi. Xalil Sulton Xitoy yurishida mening eng ishongan sarkardalarimdan bo'lg'ay. Bu xotini uvruqqa qo'shib, harbiy yurishda erining ketidan ergashmasin, Samarqandda qolsin. Agar ergashsa, kuni bitgay! Ana shuni Xalil Sultonga ham aytib, qattiq ogohlantiring.

Sohibqironning so'zini ikki qilib bo'lmas edi. Oshiq-ma'shuqlar bir-birlaridan bir kun ham ajrashishni istamasa-

lar-da, farmoni oliyga binoan Xalil Sulton Shodimulkni Samarqandda qoldirib, o'zi qo'shin bilan Toshkentga kelib tushdi. Bu yerdan ham sevgilisiga muhabbat maktublari yozib, maxsus chopar orqali yuborib turdi.

Xalil Sulton Shodimulkni o'limga buyurmoqchi bo'lganlardan ranjib yurganini uning tarafdorlari yaxshi bilar edilar. Bu dovyurak yigit hech kimdan — hatto olamni titratgan bobosidan ham tap tortmay sevgilisini himoya qilgani Xo'ja Ahmad Tusiy, Alaviddin Tabriziy, Mas'ud Simnoniy kabilarga juda yoqar edi.

Sohibqiron bilan doim shohmot o'ynaydigan, goho unga atayin yutqizib berib, juda ustalik bilan xushomadlar qiladigan, qiziq-qiziq hangomalardan aytib, podshohni kuldira oladigan Alaviddin Tabriziy ham shu guruhga kirar edi.

— Hazratim, siz hali bahodir yigitdaysiz, mana, hakimi xosingiz mavlono Fazlulloh ham aytsinlar, siz Xitoydan yana bir olamshumul g'alabaga erishib, sog'-salomat qaytgaysiz!

— Bo'lajak g'alabangiz faqirga tushimda ayon bo'ldi! — dedi Xo'ja Ahmad Tusiy. — Sizning oq fil minib Samarqandga qaytganingizni tushimda ko'ribmen!

Xos hakim Fazlulloh Tabriziy ham bu yashirin guruhning bashoratlarini tasdiqlab, keksa sarkardaning qahraton qish sovuqlarida harbiy yurishga chiqishiga tarafdor edilar.

Sohibqironning atrofida girdikapalak bo'lib yurgan bu odamlarning ko'ngillarida boshqa orzular bor edi. Bu yilgiday qattiq qishlarda tog'-u cho'llarda Amir Temurning harbiy yurishlariga qatnashib, mashaqqat chekkan paytlarida ular o'zlari tug'ilib o'sgan go'zal Eron shaharlari — Tabriz, Tus va Simnonlarni sog'inishardi. Qachonlardir bir vaqt o'z yurtlariga boylig-u martaba bilan qaytishni o'ylashardi. Qadimiy madaniyat o'chog'i bo'lgan Eronning temuriylar qaramog'idan chiqishi-ni, yana mustaqil davlat bo'lishini istashardi. Albatta, bu orzu va istaklar tabiiy edi. Lekin bu orzularning amalga oshishi uchun Temuriylar saltanati parchalanishi va o'zaro urushlarda yana ko'p qonlar to'kilishi muqarrar edi. Shuning uchun bu orzular dil tubida pinhon saqlanar va ularni ro'yobga chiqarish uchun Amir Temur vafotidan keyin Xalil Sultonni taxtga

chiqarish Xo'ja Ahmad Tusiylarning maqsadiga juda muvofiq kelardi.

Chunki Xalil Sulton yosh, birorta viloyatni ham boshqarib ko'rmagan tajribasiz yigit. Xalil Sulton faqat Turon va Turkistonga podsho bo'lish bilan qanoatlanishi mumkin. Uzoqdagi Tabriz-u Sherozlarni Samarqand taxtida o'ltirib boshqarish uning qo'lidan kelmasligi aniq.

Ammo Shohrux Mirzo Sohibqironidan keyin podsho bo'lsa, Turon bilan birga Xuroson va Eronni ham otasi kabi yaxlit bir saltanat doirasida ushlab turishga kuchi yetardi. Shuni yaxshi biladigan Xo'ja Ahmad Tusiylar Amir Temur bergan vakolat bilan Hirotga borib, Shohrux Mirzoga yo'q joydagi ayblarni taqab kelgan va ota-bola orasiga ataylab sovuqlik solgan edi.

Mana endi O'trorda ham Xalil Sulton tarafdorlarining butun harakati Shohrux Mirzoni valiahd qilmaslikka qaratildi.

Suyukli nevarasi Muhammad Sulton bevaqt vafot etganda Sohibqiron bobosi juda qattiq musibat chekkan edi. Akasiga o'xshabroq ketadigan polvontaxlit Pirmuhammad Mirzoni bobosi bag'riga bosib yig'lagan edi:

— Endi sen akangning o'rnini olgin, bolam! Akangni valiahd qilaman degan edim. Endi iloyo sen akangning o'rniga valiahd bo'lgin!

Qulog'ini ding qilib bu so'zlarni eshitgan beglar begi Ahmad Tusiylar yonidagi xos hakim Habibulla Tabriziy va Mas'ud Simnoniyga ma'nodor ko'z tashlab oldi. Shu uchovlari Sohibqironning bu so'zlarini dillariga mahkam tugdilar. Amir Temur O'trorda o'lim to'shagida yotganida ular Pirmuhammad Mirzoni Sohibqironga eng iliq so'zlar bilan eslata boshladilar.

Ularning asl maqsadlari Xalil Sultonni valiahd qilish edi. Lekin Shodimulk voqeasidan keyin «Xalil Sulton valiahd bo'lsin» degan gapni Sohibqironga mutlaqo aytib bo'lmazligini bilishardi. Shohruxni valiahd qilmaslik uchun Pirmuhammad Mirzo nomzodini qo'llab-quvvatlash vaqtdan yutish uchun qilinadigan bir chora edi.

Bu katta va qaltis o'yinda Xalil Sulton tarafdorlari xuddi shohmotdagi keyingi yurishlarni ham oldindan ko'rib dona surmoqda edilar. Chunki Pirmuhammad Mirzo hozir Kobul va Haybar dovonidan naridagi uzoq va iliq bir maskanda qishlamoqda edi. O'trordan jo'nagan chopar qish kunida Hindikush tog'idan oshib, Pirmuhammad Mirzoga o'lim xabarini yetkazguncha kamida yigirma kun o'tadi. U yozda Pirmuhammad Mirzo qo'l ostidagi viloyatlarni ishonchli odamlarga topshirib, Samarqandga yetib kelguncha undan ko'proq vaqt ketadi. Bu orada Xalil Sulton Samarqandda taxtni egallab, mustahkamlanib oladi.

Ahmad Tusi va uning sheriklari Sohibqiron O'trorda o'lim to'shagida yotganda og'ir musibat paytida nevarasi Pirmuhammadga: «Endi sen qolding, bolam, marhum akangning o'rnini sen olasan, valiahd sen bo'lasan», degan so'zlarini unga bir necha marta muloyim qilib eslatdi.

Tusi Sohibqironning bir so'zlik odam ekanini yaxshi bilardi. O'sha og'ir musibat paytida Pirmuhammadga aytgan so'zlari Sohibqironning yodiga tushdi. Lekin Shohruxday azamat o'g'li turganda nevarani valiahd etib tayinlasa, adolatdan bo'lmasligini sezib, biroz ikkilandi. Shu payt Ahmad Tusiylarning ishorasi bilan xos hakim mavlono Fazlulloh qo'lidagi sariq dori solingan oltin piyolani Sohibqironning labiga yaqinlashtirdi. Bir qo'li bilan bemorning bilagidagi tomiridan tutib, xavotirli tovush bilan dedi:

— Hayajonlanmang, hazratim, yurak urishingiz tezlashib ketdi. Shu dorini iching, yaxshi bo'ladi! Iching!

Ahmad Tusi ham:

— Iltimos, hazratim! O'tinamiz! Iching! — deb yalindi. Sohibqiron dorini ichayotganda sal yengil tortgandek bo'ldi. Lekin ko'p o'tmay bo'shashib ketdi. Hamma narsaga befarq bo'lib qoldi. Uning shu holatidan foydalanib, ikkovlashib dorini oxirigacha ichirishdi. Ahmad Tusi ta'zim qilib:

— Aylanay hazratimdan! — dedi. — Bu ulug' zot hech qachon aytgan so'zidan qaytgan emaslar. Hozir ham qaytmaydilar! Baxt qushi Pirmuhammad Mirzoning boshiga qo'nadi! Shundaymi, hazratim?

Sohibqiron o'ng qo'lini sal ko'tarib, tutila-tutila dedi:

— Shunday... So‘zim bitta!..

Endi xos hakim ham quvonib, Sohirqirona uch marta ta‘zim qildi.

Ko‘p o‘tmay eng nufuzli bek-u a‘yonlarni bemor yotgan xonaga chaqirdilar. Ularning orasida Bibixonim va shahzoda Ulug‘bek bilan Ibrohim yo‘q edi.

Shunda Bibixonim Xo‘ja Ahmadga yuzlanib, yig‘lab gapirdi:

— Tepamizda Xudo bor, janob Tusiyl! Shohruxday o‘g‘il-lari turganda nevarani valiahd qilish shariatga to‘g‘ri kelar-mikin?

— Buni Sohirqiron bizdan yaxshi bilurlar. Sizni shahzo-dalar bilan keyinroq chaqiradilar, o‘zlari aytdilar.

«Aytmagan bo‘lsa ham bu makkor o‘zi to‘qib chiqaryapti!» degan so‘zlar Bibixonimning ko‘nglidan o‘tdi.

Kechki payt nufuzli beklar va sarkardalardan o‘n chog‘li kishini Sohirqiron yotgan xonaga boshlab kirdilar. Xonaga boshqa hech kim yaqinlashmasligi uchun qilich taqqan va nayza tut-gan o‘ntacha soqchini maxfiy majlis bo‘layotgan xona atrofiga qorovul qilib qo‘ydilar.

Yig‘ilganlar uchun Sohirqiron o‘zining so‘nggi qarorini zaif, past tovush bilan aytdi. Qattiq bir yo‘taldan keyin ovozi sal ochilib, Pirmuhammadga sodiq bo‘lishni, bir yoqadan bosh chiqarib ish olib borishni tayinladi. «Shoyad davlatni men kabi adl-u ehson bilan boshqarsalaring... mamlakat uzoq vaqt siz-larniki bo‘lg‘usidir...» — dedi.

Beklardan biri yig‘lab turib: «Sohirqiron hazratlari, jon kerak bo‘lsa biz o‘z jonimizni sizga bag‘ishlashga tayyormiz!» — dedi. Boshqalar ko‘zlariga yosh olib, bu so‘zlarga qo‘shildilar. Shoh-malik so‘zlashga ruxsat olib taklif kiritdiki, «Toshkent uzoq emas, hech bo‘lmasa Xalil Sulton kabi sarkardalarni chaqirsak, siz aytgan gavhar so‘zlarni o‘z quloqlari bilan eshitsalar» — dedi. Bu gapga Sohirqiron:

— Vaqt oz, — deb javob berdi. — Majol yo‘q! ... Ular ... yetib kelolmaslar. Ular bilan diydor ko‘rishish endi qiyomatga qoldi. Sizlar bilan hozir so‘nggi muloqot... Bihamdullo, diniy muloqotdan ko‘nglimga orzu qolmaydir. Magarkim farzand Shohruxnikim, hozir bu yerda ko‘rmadim...

Sohibqiron so'nggi so'zlarni armon bilan aytganini hamma sezdi. Uning Shohruxga aytadigan muhim gaplari bor edi. Shunday barkamol o'g'li turganda, uzoqda yurgan nevarani valiahd tayinlagani unga endi xiyol mavhum tuyulmoqda edi.

Bek-u a'yonlar tarqagandan keyin Sohibqiron Ahmad Tusiya:

— Endi shahzodalarni chorlang, — dedi. — Hazrat Bibixonim boshlab kirsin.

«Siz boshlab kiring» deyilmagan bo'lsa ham Ahmad Tusiya muhim bir narsadan quruq qoladigandek, Bibixonim bilan shahzodalarni o'zi boshlab kirdi.

Bibixonim bemorning oyoq tomoniga cho'kkalab, kuyinib yig'lagan holda:

— Mendin rozi bo'ling, hazratim! — dedi. Sohibqironning ko'zida ham yosh yiltiradi.

— Iloj qancha, Bibijon... taqdir shu ekan... Men sendin mingdan ming rozimen. Sen bilan o'tgan umringa shukrona aytamen.

Bu so'zlardan Bibixonim o'zini tutolmay, o'kirib yig'ladi. Nevarasi Ibrohim uni ikki qo'lidan olib:

— Buvijon, og'ir bo'ling, jon buvijon! — deb yalinib tinchitdi.

Hushyor turgan nevarasidan Sohibqiron mamnun bo'lib, Ibrohimning boshini siladi:

— Ilohim baxtli bo'l, umring uzoq bo'lsin! — deb duo qildi.

Sohibqiron o'ng yonidagi Ulug'bekka yuzlandi:

— Endi meni Ulug'bek bilan yolg'iz qoldiringlar. Shu nevaramga aytadigan gapim bor...

Ulug'bek bobosi bilan yolg'iz qolganidan keyin uning o'ng tomoniga o'tib, qulog'ini bobosiga yaqin tutdi.

— Otangga o'xshaysan, Ulug'bek. Shohruxni sog'indim. Qani hozir yonimda bo'lsa?!

— Otam ham sizni jondan aziz ko'radilar, hazratim!

— Ahmad Tusiya menda yomon shubha uyg'otgan edi. Karaxt qiladigan dori ham berdimi nima balo?! Endi sal xayolim tinganday bo'lyapti. Men hozir bir gap aytaman. Yaxshi eslab qol. Bir so'z qoldirmay otangga borib ayt.

— Jonim bilan aytamen!

— Agar Pirmuhammad valiahdligni eplasa durust, eplol-masa, hokimiyatni Shohrux qo'liga olsin. Ko'pchilik bek-u sarkardalar Shohruxga moyil. Men ham Shohruxga ishonaman, oq fotiha beraman. Faqat aql bilan, tadbir bilan qon to'kmay ish ko'rsin. Bu gaplarni otangdan boshqa hech kimga aytma. Xo'pmi?

— Xo'p, Hazrat bobojon!

Sohibqiron uning peshonasidan bir o'pdi-da, so'zida davom etdi:

— Shohrux menga «biror yil dam oling» deb to'g'ri aytgan ekan. Yetti yillik yurishdan keyin dam olmay, Xitoyga yurish boshlash... Buni menga otam rahmatli ham tushimga kirib eslatdi... Qalin o'rmon orasida otim bog'loqlik turgan ekan. Birdan otam paydo bo'ldi. Indamay, men tomonga o'girilib ham qaramay, egarlog'lik otimning oldiga bordi. Ustidagi egar-jabdug'ini yechib oldi-da, yo'lning naryog'iga eltib qo'ydi. Keyin bir payt otam g'oyib bo'ldi. Cho'chib uyg'ondim.¹ Chodirda sovqotib yotibman. Tushundingmi? Otning egarini olib, yaydoq qilib ketgani «harbiy yurishga bormagin, yutqizasan!» deganlari ekan. O'g'lim Shohrux xuddi shu gapni menga muloyimroq qilib aytgan ekan. «Biror yil dam oling» deganda men unga piching qilgan edim. «Charchagan bo'lsang, sen dam ol, Xitoyga men o'zim qo'shin tortaman» degan edim. Lekin Shohrux haq ekan! Haq! Sen buni otangga borib ayt. Har qalay, Shohrux o'g'lim oldida dilimni pokladim, buni ham borib ayt!

TAQDIR TAQOZOSI

Yo'lda qattiq charchagan Ulug'bek ota-onasi bilan Bog'i Safedga kelib tushdi. Hammomda yuvilib, toza kiyimlarini kiygach, dasturxon ustida ota-onasiga bo'lgan hodisalarni bir-bir aytib berdi.

— Hazrat bobom menga muhim bir gap aytganini makkor Ahmad Tusi sezdi. Shuning uchun bittasi Samarqandga

¹ Ushbu tush lavhasi Bo'riboy Ahmedovning «Amir Temur» kito-bida keltirilgan.

kelgunimcha og'zimni poylab keldi. Buxoroda bo'lsa, «tutib olib hibbs qilinsin» degan farmon bor ekan. Amu bo'yigacha ta'qib etib kelishdi-ku! Xayriyat, niyatlariga yetisholmadi noinsoflar!

— Yaratganga shukur, — dedi Shohrux. — Panohida asrapti.

— Bobom menga qarab: «Temuriylar sulolasini iloyo otang bilan sen davom ettiringlar! Omin!» — deb yuzlariga fотиha tortdilar.

Bu gaplarni eshitganda Shohruxning ko'zidan yosh oqib ketdi, yuziga fотиha tortganda kafti ho'l bo'ldi. O'zini tutolmay, o'kirib yig'lay boshladi:

— Voy otajonim-ey! Shunchalik tanti, ulug' odam endi yo'q! Yer ostida! Voy, bunga qanday chidab bo'ladi?!

Ulug'bek ham otasiga qo'shilib: «Voy bobojonim-ey!» deb yig'lay boshladi. Ularning yig'isiga Bibixonim qo'shildi. Ular o'sha kundan boshlab ko'k kiyib, aza tutdilar. Yaqin-yiroqdan xesh-aqrabolar, yor-u birodarlar yig'ilib, aza ochdilar.

Mahalla-ko'ylarda, jome masjidлари oldida qo'ylar so'yilib, el-yurtga xudoyi oshlar tortildi.

* * *

Vaziyat juda noziklashib ketdi. Valiahd Pirmuhammad Mirzo Balxga yetib keldi-yu, Shohrux Mirzo bilan maslahatlashmay, achchiq ustida bir elchini quyidagi qisqa maktub bilan Samarqandga — Xalil Sultonga jo'natdi:

— Janob Xalilbek! Ulug' bobomiz Amir Temur ixtiyori-dagi valiahdlikni sizga kim berdi?

Albatta, bu achchiq so'zlar Xalil Sultonning jon joyiga borib tegdi. U yanada achchiqroq bir javob yozib yubordi:

— Janob Pirmuhammadbek! Amir hazratlariga taxt-u mamlakatni bergan qodir egam endi menga ham inoyat qildi.

Bu javobni o'qigan bek-u a'yonlar Xalil Sultonning juda katta ketganini, o'zini Amir Temurdan ham baland qo'yib, hatto bobosining nomi-yu Sohobqironligini ham qalamga olmaganini ko'rgandan keyin, «endi qirg'in urush bo'ladi!» deb, bexatar joy izlab qoldilar.

Shohrux Mirzo podshohlarga xos bir bosiqlik bilan o'z yerida salobat saqlab turar edi. Betaraf turgan tajribali sarkardalar eng bexatar joy deb Shohrux Mirzo mulkini tan oldilar va to'p-to'p bo'lib, Hirotga kela boshladilar.

Vaqt — adolatli hakam — Xalil Sultonga qarshi ishlayotganini ko'pchilik sezib turardi. Pirmuhammad Mirzo ham hozirgi temuriylar orasida eng munosib voris Shohrux Mirzo ekanini tan olmasdan, shoshqaloqlik qilmoqda edi. Undan boshqa odam bo'lsa, avval yoshi katta Shohrux Mirzoning maslahatini olishi kerak edi, keyin Xalil Sulton bilan olishsa, biron natija bo'lishi mumkin edi... Hozir u ham o'z kuchiga ortiq darajada ishonib, darhol qilich yalang'ochladi.

Ularning jangi qadimgi Nasaf yaqinida, daryo bo'yida bo'ldi. Ikkovining ham botir yigitlari ko'p edi. Lekin Pirmuhammad Mirzoning yigitlaridan bir necha ming kishi g'alabaga ishonmasligi tufayli urushmasdan, Xalil Sulton tomonga oq bayroq ko'tarib o'tib ketdi. Xalil Sulton iste'dodli sarkarda edi. Qo'shini ko'payganidan ustalik bilan foydalandi. Jang uning g'alabasi bilan tugadi. Pirmuhammad Mirzo Balxga chekindi.

Uning yonida yurgan vaziri Pir Ali Toz Balxning Hinduvon qal'asida «G'alaba bizniki bo'ladi!» deb katta ziyofat tayyorlatgan, ajoyib xonandalar va Hindistondan olib kelingan raqqosalarni bazmga chaqirtirib qo'ygan edi.

Alamzadalikdan ichishga o'rgangan Pirmuhammad Mirzo qal'aga qaytgandan keyin o'tkir mayi nobdan bir kosa ko'tardi. Shu bilan ziyofat va ichkilikbozlik tong otguncha davom etdi.

Bu voqeaning tafsilotlari Shohrux Mirzoning Balxdagi xufiyalari orqali o'sha kuni kechgacha Hirotga ham yetib bordi.

Samarqandga g'alaba bilan qaytgan Xalil Sulton Sohibqiron bobosi o'nlab yillar davomida yiqqan eng katta oltin xazinalarini ochtirdi. Jangda g'alaba keltirgan bek-u navkarlarga oltin tangalardan hovuchlab mukofot berdilar. Xazina juda katta ekan, shuncha oltin ulashsalar ham tagi ko'rinmas edi. Shundan keyin Shodimulk begim oltin tangalarga to'ldirilgan chelaklarni xizmatkorlarga ko'tartirib, baland qal'a devorining ustiga chiqdi. Pastda turgan va olqish aytayotgan minglab odamlarga oltin tangalarni xazon yaproqlariga o'xshatib socha boshladi.

Bu uning g'alaba shodiyonasiga atab el-yurtga ulashayotgan sovg'asi edi.

Bu g'alabadan keyin Xalil Sulton bosar-tusarini bilmay, hovliqib, aysh-u ishratga berildi. Davlat ishlarini xotini Shodimulk begim boshqardi, Bobo Turmush degan bir qarindoshini vaziri a'zam qilib ko'tardi. Bobo Turmush Balxdagi Pirmuhammad Mirzoning vaziri Pir Ali Toz bilan yashirin aloqa o'rnatdi. Bobo Turmushning qutqusi bilan Pir Ali Toz Pirmuhammad Mirzoni Balx qal'asida kechasi uxlab yotgan paytda xotinini ham unga qo'shib qilichdan o'tkazdi. Bu qotillik evaziga Samarqanddagi Bobo Turmush Xalil Sulton nomidan Pir Ali Tozni Balx va Badaxshon hukmdori qilib ko'tardi.

Xiyonatkorlarga bunchalik erk berib qo'yilsa, temuriylar sulolasi halokatga uchrashi mumkin edi. Shuni sezgan Shohrux Mirzo Hirotdan Balxga Pir Ali Tozga qarshi qo'shin tortdi. Pir Ali Toz Balxdan Badaxshonga qochdi. Shohrux Mirzo uni ta'qib etib, Badaxshonga kelayotganidan xabar topgach, qotil Samarqandga borib, homiylaridan ko'mak so'radi. Xalil Sulton Pir Ali Tozni deb Shohrux bilan urushishni istamadi. Shundan so'ng Pir Ali Toz Afg'onistonda yashaydigan hazoralar to-monga qochib o'tdi. Shohrux Mirzo uni ta'qib etib, hazoralar ustiga qo'shin tortdi. Hazoralarga maxsus elchilar yuborib, Pir Ali Tozni tutib berishni talab qildi. Shohruxdan hayiqadigan hazoralar Pir Ali Tozning boshini kesib, terisiga somon tiqib, Shohruxning elchisiga berib yubordilar.

Shu tarzda Pirmuhammad Mirzoning qasdini olgan Shohrux Mirzo Balxga uning katta o'g'li Qaydu Mirzoni hokim qilib tayinladi. Endi Balx va uning atroflari ham Shohruxning qalamraviga kirdi.

Bu hodisa Shohruxning qudrati va nufuzini qanchalik oshirgan bo'lsa, Samarqandda turib Pir Ali Tozga yon bosgan Xalil Sulton va Bobo Turmushlarning obro'siga shunchalik putur yetkazdi. Xalil Sultonga toj-u taxtni olib bergan Amir Xudoydod Husayniy va Amir Arg'unshoh Bobo Turmushni hokimiyatdan chetlatishga urinib ko'rdilar. Ammo Shodimulk begim bunga yo'l bermadi, aksincha, Xudoydod bilan Arg'unshohning o'zlarini bir chetga surib tashladi. Xalil Sultonga ona o'rnida tarbiya ber-

gan Saroymulixonim sirli bir tarzda to'satdan vafot etdi. Unga Bobo Turmush zahar berib o'ldirgani haqida ovozarlar tarqaldi. Ular yana Amir Temurning xotirasini behurmat qilib, uning sadoqatli bevasi Tuman oqoni Shayx Nuriddinga majburan nikohlab berib, Samarqanddan chiqarib yubordilar.

Noroziliklar tobora kuchayib, oxiri katta bir guruh amirlar va navkarlar Xalil Sultonqa qarshi isyon ko'tardilar. Samarqandning kun chiqish tomonida Sheroz degan qishloq yonida Xudoydod Husayniy boshliq isyonchilar Xalil Sulton qo'shinini tor-mor qilib, o'zini asir oldilar.

Asl voqeadan bexabar odamlar: «Shohrux Mirzo Xalil Sultonni urushda yengdi. Samarqand taxtini undan tortib oldi», degan mish-mishlarga ishonadilar. Vaholanki, Shohrux Mirzo Xalil Sulton bilan biror marta qilich yalang'ochlab jang qilgan emas, Xalil Sultonni taxtga chiqargan amirlarning o'zi Xudoydod boshchiligida uni taxtdan tushirdilar. Uning xotini Shodimulk begimni ham kanizlari bilan asir olishib, Shahrisabzga yetib kelgan Shohrux Mirzo huzuriga jazolash uchun yubordilar.

Amir Xudoydod tojsiz podsho bo'lish niyatida edi. Buning uchun marhum Muhammad Sultonning o'g'li bo'lgan o'n ikki yoshli bo'shanggina Muhammad Jahongirga Samarqand taxtini berib, davlatni uning nomidan o'zi boshqarmoqchi edi.

Shohrux Mirzo otasining poytaxtini Xudoydodga osongina berib, qarab turadigan anoyilardan emas edi. U qat'iyat bilan Xudoydodga qarshi hamla qildi.

Amir Xudoydod Shohruxga bas kelolmasligini sezib, Samarqandni jangsiz tashlab chiqdi va Xo'jand orqali Andijonga qochdi. U yerdan Mo'g'uliston podshosi Muhammadxonning huzuriga borib, ko'mak so'radi.

Bundan oldinroq Shohrux Mirzo Muhammadxonga elchilar va nodir sovg'alar yuborib, ikki orada yaxshi munosabat o'rnatgan edi. Xudoydodga o'xshagan bitta qochqin tufayli Shohrux bilan orani buzish Muhammadxonning manfaatiga to'g'ri kelmas edi. «O'z valine'matlariga shuncha xiyonatlar qilgan Xudoydod bizga vafo qilarmidi?» deb, uning boshini kesdirib, Shohruxga jo'natib yubordi.

Xalil Sulton Xudoydodning asoratidan qutulganidan keyin Turkiston tomonga qochib ketdi. U Shohrux Mirzo huzuriga borishdan qo'rqardi. Chunki Shohrux Samarqandda ko'p yovuzliklar qilgan Bobo Turmush bilan Amir Arg'unshohni qatl ettirganini Xalil Sulton eshitgan edi.

Shodimulk begim Shohrux Mirzo dargohiga keltirilganda o'limga hukm qilinishidan qo'rqib dag'-dag' titrardi. Gavharshod begim oraga tushib, shafolat so'radi:

— Hazratim, bu ayol qilgan gunohlari uchun ming bor uzr so'ramoqda! Bir lahza arzini eshiting!

Shohrux Mirzo Shodimulk begimni qabul qilganda bu chiroyli juvon yum-yum yig'lab, yergacha bosh egib iltimos qildi:

— Men gumrohlik qildim! Mayli, meni o'limga buyuring, podshohi olam! Lekin Xalil Sultonni qutqaring! Uning dushmani ko'p! Biron joyda o'ldirib ketmasin! Bechorani qutqaring!

Yosh ayol bosh egib shunday so'zlarni aytgandan keyin Shohrux Mirzo uni biron jazoga buyurishni o'ziga ep ko'rmadi.

Turkiston tomonlardayurgan Xalil Sulton Dashti Qipchoqdagi ko'chmanchi chingiziylarning quroliga aylanib qolish xavfi bor edi. O'sha tomonlarda yangi bir fitna qo'zg'alishiga yo'l qo'ymaslik uchun Shohrux Mirzo qo'shin tortib, Turkistonga bordi va Uzun Ota degan joyda Xalil Sulton bilan uchrashdi.

— Endi o'tgan ishga salavot, siz mening jigarimsiz! — deb, quchoq ochib Xalil Sulton bilan yarashdi.

O'zaro suhbatda Xalil Sulton otasi Mironshoh hukmronlik qilgan Isfahon va Ozarbayjon tomonlarga hokim bo'lib borish istagini bildirdi.

— Xoqoni Sa'id, Samarqandda biz elning nazaridan qoldik, bobomiz poytaxtiga Ulug'bek Mirzo munosibdirlar, — dedi.

Xalil Sultonning tantilik qilgani Shohrux Mirzoga yoqib tushdi. U Samarqand taxtini o'g'li Ulug'bek Mirzoga inoyat qildi-da, Xalil Sultonni xotini Shodimulk begim bilan Hirotga birga olib borib, bir necha kun mehmon qildi.

Podshoning iliq munosabatidan dillari yumshagan Xalil Sulton va Shodimulk begim Hirotning Bog'i Safedida

mehmon bo'lib turgan kunlarida kimlarning qutqusiga uchib Sohibqiron bobolari vasiyatiga qarshi isyon qilganlarini batafsil so'zlab berdilar.

— Biz, oshiq-ma'shuqlar, — deb Xalil Sulton o'zlarini istehzo bilan tilga oldi: — Birimiz podsho, birimiz malika bo'lib, juda katta ketgan ekanmiz. Keyin bilsak, hokimiyat uchun kurashgan qimorbozlar «gartkam!» deb, bizni oshiqqa o'xshatib, o'rtaga tashlagan ekanlar. O'yin tugagandan keyin oshiq kerak bo'lmay qolganda birimizni Xudoydod bandi qilib Xo'jandga olib ketdi, birimizni Keshga, sizning huzuringizga asira qilib olib kelishibdi.

Xalil Sulton Shohrux Mirzodan yetti yosh kichik — endi yigirma oltiga kirgan edi. Lekin so'nggi yillarda uning yuzi allanechuk so'lib, qarimsiq bo'lib qolgan, soch-soqoliga oq tushgan edi.

— Amirzodam, mardona lutf qildingiz, — deb Shohrux Mirzo oshiq-ma'shuqlik bilan qimorbozlar oshig'i haqidagi so'z o'yinidan zavqlandi.

— Xayriyat, toleyimizga Xoqoni Sa'id, siz bilan, hazrat begim, siz bor ekansizlar, — deb Shodimulk begim erining so'zlarini qo'llab-quvvatladi. — Sizlarni parvardigor bizga najotkor qilib yuborgan ekan. Bo'lmasa dushmanlarimiz bizni allaqachon o'ldirib yuborishardi.

— Har bir ish Xudodan. Bobo Turmush bilan Arg'unshohlar jazosini oldi-ku.

— Biroq sizga dushmanlik qilgan Xo'ja Ahmad Tusiy yonidagi Tabriziylar bilan birga qochib qutulib ketdi,— dedi Xalil Sulton. Men asir tushganimda ular xazinada qolgan oltin-u javohirlarni o'marib, Tabriz tomonlarda hukmron bo'lgan Qora Yusuf huzuriga qochib o'tibdir.

— Rayga¹ hokim bo'lib borsangiz, balki ular huzuringizga qaytib kelishar?— dedi Gavharshod begim.

— Agar qaytib kelishsa, men ularni tuttirib Xoqoni Sa'idning hukmlariga topshirgaymen. Qora Yusuf bilan ham alohida hisob-kitobim bor. Ikki yil burun uning odamlari mening otam

¹ Ray — hozirgi Tehronga yaqin bo'lgan qadimiy shahar.

Mironshoh bahodirni Sultoniya yaqinida qiynab o'ldirganlar. Ularga qasos qaytmog'i kerak!

— Iloyo yaxshi niyatlaringiz ro'yobga chiqsin! — deb Shohruх Mirzo suhbatni yakunladi.

Shundan keyin Shohruх Mirzo tajribali amirlaridan Po'latbek, Hamzabek, Said Hasan deganlarni o'n ming kishilik lashkar bilan Xalil Sulton ixtiyoriga berib, uni Rayga hokim qilib jo'natdi.

Lekin Rayda ham Xalil Sultonning ishi yurishmadi. Sohibqiron bobosining arvohini chirqiratgani, valiahd tayinlangan Pirmuhammad Mirzoning o'limiga sabab bo'lgani tufayli uning ruhida qandaydir sinish va yemirilish yuz bergan, sog'lig'i ham yomonlashgan edi. Rayda u og'ir xastalikka uchrab, uch kun to'shakdan turolmay yotdi-yu, yigirma yetti yoshida vafot etdi. «Bobosining arvohi urdi» degan gaplar tarqaldi.

Yigirma to'rt yoshli Shodimulk begim sevgilisi Xalil Sulton-siz yashashni istamay, zahar ichib olamdan o'tdi. Yolg'iz o'g'lining dog'ida kuygan Xonzoda begim ham Xalil Sultonning qirqi o'tar-o'tmas bandalikni bajo keltirdi.

INTIHOSIZ OLISHUVLAR

Ko'pchilik taniydigan bu uch mashhur shaxsning birin-ketin hayotdan ko'z yumgani shon-shuhrat va baland martabalarning o'tkinchi ekanini ko'rsatib turardi. Shunga qaramay, hokimiyat talashib olishishlarning hech oxiri ko'rinmasdi.

G'arbiy viloyatlar endi tinchiganda sharqdagi Turkiston va shimoldagi Dashti Qipchoqdan yana bir xatarli qo'shin tog' ko'chkisiday Samarqand ustiga bostirib keldi. Bir vaqtlar o'z valine'mati Amir Temur xotirasiga xiyonat qilib, Xalil Sulton isyoniga qo'shilgan Shayx Nuriddin endi Dashti Qipchoqdagi Chingiz O'g'lon bilan til biriktirib, Turonni yosh Ulug'bekdan tortib olish harakatiga tushdi.

Kuchlar teng emas, yov qo'shini to'rt barobar ko'p edi. Samarqand yaqinidagi Qizil Rabot degan joyda jang bo'ldi. O'n besh yoshli Ulug'bek otalig'i Shohmalik bilan bu jangda mag'lubiyatga uchradi va Amudaryo tomonga chekindi.

Shayx Nuriddin bilan Chingiz O'g'lonning mo'ri-malax-day behisob qo'shini uni ayovsiz ta'qib etib kelardi. Ulug'bek daryodan o'tib ketishga tezda kema topolmagach, o'ng qirg'oqdagi Kalif qo'rg'oniga kirib berkindi.

Yov qo'shini qo'rg'onni o'rab oldi. Qamal boshlandi. Chingiz O'g'lonning odamlari qo'rg'on devorlarining nochorroq joyini topib, uni qulatish uchun tagini kovlay boshladilar.

O'g'lining hayoti xavf ostida qolganini Hirotida turib eshitgan Shohrux Mirzo darhol o'tlanib, Kalifga katta qo'shin bilan yetib keldi va Ulug'bekni yov changalidan qutqarib oldi.

Shayx Nuriddin bilan Chingiz O'g'lon Turkiston tomonga chekindi. Shohrux Mirzo Shayx Nuriddinga elchilar yuborib, u bilan yarashmoqchi bo'ldi. Lekin o'jar Shayx Nuriddin bunga ko'nmadi. Shundan keyin Xirqadoq degan bahodir bir navkar hiyla ishlatib, uni otdan tortib tushirdi-da, boshini qilich bilan kesib tashladi. Shayx Nuriddin asoratida azob tortib yurgan Tuman og'o (Sohibqironning kichik bevasi) shundan so'ng Samarqandga qaytib keldi. Ulug'bek uni e'zozlab kutib oldi, keyinroq ota-onasining oldiga — Hirotga kuzatib qo'ydi. Tuman og'o qolgan umrini Shohrux Mirzo qanoti ostida toat-ibodat bilan o'tkazdi.

Gavharshod boshlab endigi orzusi — qonli urushlar boshqa bo'lmasa, Sohobqiron davrida soni ikki yuz mingdan oshib ketgan qo'shin uch-to'rt barobar qisqartirilsa, harbiy xarajatlardan ortib qolgan mablag'lar hisobiga maktab-u madrasalar, ko'prik va rabotlar qurilsa. Shohrux Mirzo ham bunyodkorlik ishlariga moyil edi. Biroq urush-yurishdan boshqa narsani bilmaydigan zo'ravon beklar va sipohilar qo'shinni qisqartirishga qarshilik ko'rsatib, isyonlar qilishdi.

Bu isyonlarni bostirish uchun yana qurol ishlatishga to'g'ri keldi.

Dehqon-u hunarmandlar, olim-u quruvchilar, mam-lakatning barcha madaniy kuchlari urushsiz yasholmaydigan jangarilarga qarshi kurashda Shohrux Mirzoni qo'llab-quvvatladilar. Shohrux Mirzo va Gavharshod begim o'z o'g'illarini ham bunyodkorlik ruhida tarbiyalagan, ularning har biriga yaxshi ko'rgan ilmiy-ijodiy ishini qilish uchun imkon yaratgan edilar.

Shu sababli o'g'illar ham doim ota-ona tomonida turdilar.

Ulug'bek Mirzo Samarqandda madrasa va rasadxona qurib, olimligini qildi. Uning inisi Ibrohim Mirzo Sherozda ulkan shoir Sharafiddin Ali Yazdiyga homiylik qilib, Sohirqiron bobosi haqida «Zafarnoma» kitobining yaratilishiga sababchi bo'ldi. Uchinchi o'g'il Boysunqur Mirzo Hirotda bosh vazir. U otasi nomidan barcha rassomlarga bosh bo'lib, Bog'i Safedda qurilgan ulkan qasrning ichiga ajoyib suratlar chizdirdi. Hirotda Shohrux Mirzo nomiga bir madrasa, Gavharshod begim nomiga yana bir madrasa qurildi.

Shohrux Mirzo va Gavharshod begim bir yoqadan bosh chiqarib, hokimiyat jilovini mahkam tutganliklari, o'g'illarini insof va adolat ruhida tarbiyalaganliklari uchun to'rt o'g'ildan birortasi — na Ulug'bek, na Ibrohim, na Boysunqur, na Jo'giy Mirzo bir-biri bilan yovlashgan emas, ota-onalariga qarshi bosh ko'targanlari ham yo'q.

Bu o'g'illar qiyinchilik ko'rib o'sgan, harbiy yurishlarda mashaqqat chekib chiniqqan, tinch ijodiy mehnatning afzalliklarini amalda ko'rib bilgan edilar. Ammo farovon zamonlarda ko'proq o'yin-kulgi, aysh-u ishrat bilan o'sgan Shohruxning nevaralari noahil, bir-biri bilan qirpichoq. Bu yoshlarda sarflanmagan kuchlar ko'p, ota-bobolari kabi katta g'alabalarga erishib, tojdor bo'lish ishtiyoqida yonishadi. Atroflaridagi amir-u beklari tog'larga tarmashgan bulutlarga o'xshab, ularning boshlariga taxtparastlik balolarini yog'dirishadi.

«Davlat mablag'lari madrasa-yu rasadxona qurilishlariga emas, harbiy yurishlarga sarflanishi kerak! Qilichlarimizni zang bosib ketdi! Jangovar bekdan ko'ra allaqayoqdagi mullabachchalarning nufuzi baland!» deb vaysaydigan urushqoq amirlar ta'sirida yosh shahzodalar ham yangi harbiy yurishlarda qahramonlik ko'rsatib, katta martabalarga erishishni istashadi.

Doim madaniy kuchlarga qarshi turadigan, bunyodkorlikdan ko'ra buzg'unchilikni afzal ko'radigan, urushda qon to'kib, boylig-u martaba orttirishga o'rgangan jangari beklar nevaralarini yo'ldan ozdirishi mumkinligini Shohrux Mirzo ham sezib qoldi. Kechqurun davlat ishidan bo'shaganda Bog'i Safedga kelib, Gavharshod begimga dil yordi.

— Nevaralaringiz buzg'unchi beklar bilan may bazmlari qilarmish, kayf ustida obro' talashib, hokimiyatga intilarmishlar. Bundan qo'rqulik, begim!

— Ne qilaylik, hazratim! Ma'rifat bilan jaholatning olishuvlari ming yillardan buyon hech poyoniga yetmaydir. Mamlakat himoyasi uchun lashkar kerak deb qo'shin saqlamoqdamiz. Lekin ko'pchilik sipohilar maktab-madrasa ko'rmagan odamlardir. Ma'rifatli bunyodkor kishi igna bilan quduq qazigandek bir umr mehnat qilib erishadigan boylig-u martabaga jangda g'olib chiqqan bek-u navkarlar goho bir kunda, bir soatda erishadigan paytlari bo'ladir. Qimorga o'xshagan bunday harbiy omad yosh nevaralarimizga yillar davomida kitob o'qib bunyodkor bo'lishdan ko'ra maroqliroq tuyulsa kerak-da.

— Biroq jangdagi jasorat bilan hayotdagi bunyodkorlikni qo'shib olib borish ham mumkin-ku. Sohobqiron otamiz doim shunday qilmaganmilar?

— Rost, siz ham shunday qilmoqdasiz, Ulug'bek ham!

— Ana shu tajribani nevaralarimiz diliga kim yetkazib bergay? Qur'onning «Shuaro» surasida ikkita oyati karima bor. Shu oyatlarda Ibrohim alayhissalom Allohga iltijo qiladilar: «Ey, parvardigorim, menga ilm-u hikmat bergin, kelgusi avlodlarga haqiqatni so'zlab berishga meni loyiq qilgin!» Biz ana shu oyatga amal qilsak bo'lmaydimi? Xo'p, davlat ishi-yu urush-yurishlar meni juda band qilib qo'ymoqda. Ammo siz ko'p kitob o'qiysiz, Ulug'bekni tarbiyalagan ma'rifatli onasiz. Nevaralarni mana shu Bog'i Safedga olib kelib, ularning diliga haqiqatni singdirsangiz bo'lmaydimi? Yazdiy «Zafarnoma»si, Shomiy kitobi, Sohobqiron otamizning xotiralari, kutubxonamizdagi boshqa nodir bitiklar barchasi sizning ixtiyoringizda bo'lsin. Siz-u biz ko'rgan-bilgan juda ko'p voqealar ham nevaralarimiz uchun katta bir maktab emasmi?

— Hazratim, siz bugun ulug' bir maqsadni mening ko'zimga oftobday ravshan qilib ko'rsatdingiz. Agar kuchim yetsa, men ham avlodlarga haqiqatni so'zlab berishga zarracha loyiq bo'lsam jon der edim!

— Men aminmen, bunday ish sizning ilkingizdan kelgay. Yodingizda bormi, Hazrat otam layoqatli nevaralar tarbiyasini kayvoni xotinlari Saroymulxxonimga topshirgan edilar. Rahmatli Bibixonimni otam «Ona lochin» deb ulug'lar edilar. «Avlodlarimni lochinday yuksakka parvoz etadigan qilib tarbiyalang!» derdilar.

— Ha, ming afsus, Saroymulxxonim olamdan bevaqt ketdilar.

— Ammo siz ham Bibixonimning salaflaridansiz, begim. Bugungi temuriylar xonadonida siz kayvoni ona bo'lib qoldingiz. Palapon lochinlarimizni endi siz uchirma qilmog'ingiz kerak. Ularni amalparast bek-u a'yonlarning qutqularidan omon saqlay olmasak, keyin pushaymon bo'lurmiz!

Gavharshod begim o'rnidan turib, Shohrux Mirzoning bu topshirig'ini ta'zim bilan qabul qildi.

— Inoyatingizdan minnatdormen, hazratim!

Shundan keyin umidli shahzodalar Bog'i Safedga ko'chirib kelindi. Ular orasida Ulug'bekning o'g'li Abdullatif, Boysunqur Mirzoning o'g'illari Alouddavla va Abulqosim Boburlar bor edi.

Gavharshod begim har haftaning uch kunida shahzodalar bilan ikki soatdan mashg'ulot o'tkazardi. Mashg'ulot Bog'i Safedda, begimning katta xonayi xosida o'tar, miz ustida «Zafarnoma»ga o'xshagan nodir qo'lyozmalar turardi. Devor-ga xaritalar ham osib qo'yilardi.

Gavharshod begim ko'proq temuriylar tarixidan saboq berardi. Kitoblarda yozilgan voqealarni o'zi boshidan kechirgan yorqin xotiralar bilan boyitib, juda maroqli hikoyalar so'zlab berardi.

Uning so'zlarini yoshi kichikroq bo'lgan shoirtabiat nevarasi Abulqosim Bobur nihoyatda berilib tinglardi. Biroq Abdullatif bilan Alouddavla faqat toj-u taxtni egallash, jangda o'lja olish va aysh-u ishrat qilish tafsilotlariga qiziqishar, momosi ilm-u ma'rifat va bunyodkorlik to'g'risida so'zlaganda esnab o'tirishardi.

Ularni ota-bobolarining eng yaxshi an'analariga sodiq qilib tarbiyalash behad mushkul ekanini Gavharshod begim shundan ham sezardi.

ABDULLATIFNING ILK ISYONI

Ulug'bekning avvalgi o'g'illari yoshligida o'lib ketishgan, ulardan keyin tug'ilgan Abdullatif amakivachchasi Alouddavlaga nisbatan bir necha yosh kichikroq edi. Bir chekkasi shu sababdan Alouddavla o'zini sal katta olardi. Uning otasi Boysunqur Mirzo o'ttiz uch yoshida ichkilikni ko'p ichishi oqibatida kasallanib vafot etganidan keyin, farzand dog'ida kuygan ona Boysunqurga juda o'xshaydigan Alouddavlaga ko'proq e'tibor berardi.

To'qqiz-o'n yoshlarida ular yog'ochdan yasalgan qilichlarini bir-biriga shaq-shuq urib mashq qilishgan bo'lsa, balog'atga yetib, yigit bo'lib qolgan kezlarida haqiqiy qilich bilan kuch sinashadigan bo'ldi. Abdullatifning yoshi kichik bo'lsa ham bilagida kuchi ko'p, otalig'i uni «qilichbozlikda Sohirqiron bobokaloningizga tortgansiz» deb maqtaydi.

Bir kuni qilichbozlikdan mashq o'tkazayotganlarida Alouddavlanning qo'lidagi qilichini Abdullatif chapdastlik bilan urib, yerga tushirib yubordi. Qo'li qattiq qayrilgan Alouddavla og'riq zarbidan ingrab, o'rtancha barmog'ining qilich kesib ketgan joyini chap qo'li bilan changalladi.

Shu voqeaning ustiga kelib qolgan Gavharshod begim Alouddavlanning barmog'idan qon oqayotganini ko'rdi-yu, qilich tutgan Abdullatifni jerkidi:

— Amirzoda, bunchalik beshafqatsiz!

— UZR, noxosdan tig' tekkanini bilmay qoldim!

— Noxosdan emas, ataylab tig' urdingiz! — dedi Alouddavla va momosiga yuzlandi. — Menga devonda katta lavozim berilgani uchun baxilligi kelib yurgan edi. Mana, alamini oldi!

— Baxil o'zingiz! — dedi Abdullatif ham achchig'lanib. — Mening otam Samarqand taxtida yigirma yildan buyon podshoh! Siz otangizning podshoh bo'lolmay ketganidan armondasiz! «Endi taxt navbati meniki, bobom meni valiahd tayin etgay, siz mening xizmatimni qilgaysiz!» deb maqtanib yurib-siz!

— Voy, beandisha! — deb Gavharshod begim Abdullatifning so'zini kesdi. — Bu so'zlar Xoqoni Sa'idning quloqlariga

yetib borsa ne bo'lishini bilurmisiz? Halitdan toj-u taxt da'vosini qilishga uyalmaysizlarmi?!

— «Valiahd bo'lurmen» deb da'vo qilgan erkatoyingiz-ku! — deb so'z qaytardi Abdullatif.

— Avvalo, siz chaqimchilik qilishdan uyaling!.. Ilkiga qilich urib yarador qilganingiz ustiga, yana bunday beodob gaplar!.. Buning uchun Xoqoni Sa'id sizga jazo buyurmoqlari kerak!

Tug'ilgan shahri Samarqandni sog'inib, ota-ona mehrini qo'rsab yurgan, Hirotida o'zini garovda ushlab turilganday sezadigan Abdullatif momosining so'nggi gaplaridan qattiq xafa bo'ldi va yig'lamsirab, o'z ko'shkiga qarab ketdi.

O'sha kuni kechasi Abdullatif bo'lgan voqeani Junaid Bo'ta degan sirdosh bekiga aytib berdi-yu:

— Xo'rlik bas, Samarqandga ketgaymiz! — dedi.

— Shunday qahraton qishda... Amudaryodan qanday o'tgaymiz?

— Bu yerda o'gay bola bo'lib yashash jonimga tegdi! Alouddavla o'z tug'ilgan shahrida, hamma unga mehribon. Samarqandga borsak, hazrat otam menga mehrini ko'rsatib, bironta lavozim bermasmidi?! Axir Sohibqiron bobom otamni o'n bir yoshida Toshkent-u Sayramlarga hokim qilib tayinlagan ekanlar-ku. Men o'n yetti yoshdamen! Qachongacha momomga mute bo'lib yurgaymen?

— Agar hazrat otangiz Toshkentnimi, Farg'onanimi sizga bersalar... unda biz...

— Unda siz mening sohibixtiyor eshik og'am, birinchi amirim bo'lursiz!

Bunday katta lavozimlar oldida qish sovuqlari ham Junaid Bo'taning ko'ziga ko'rinmay qoldi. Ikkovlari yo'l tadorigini ko'rib, sodiq navkarlaridan o'ttiz kishini yetovdagi otlari bilan Hirotidan yashirincha olib chiqdilar-da, Samarqandga jo'nab ketdilar.

Nevarasi Abdullatifning Samarqandga arazlab ketib qolganini eshitgan Shohrux Mirzo Gavharshod begimni Bog'i Jahonorodagi xonayi xosga chaqirtirdi.

— Siz nechuk Abdullatifni xafa qildingiz, begim? — deb qahr bilan so'radi.

— Ne qilay, hazratim, Abdullatif Alouddavlaning ilkiga tig' uribdilar!

— Siz nuqul Alouddavla deysiz! Ulug'bek sizga o'gaymi? O'g'li arazlab borsa, Ulug'bek bilan oramiz buzilishi mumkinligini nechun o'ylamaysiz? Alouddavla halitdan toj-u taxtga talpinarmish! Valiahd bo'lmoqchi emish! Uni erka qilib hovliqtirgan siz emasmi?!

Xufiyalar allaqachon hamma gapni oqizmay-tomizmay Shohrux Mirzoga yetkazganini sezgan Gavharshod begim titroq qo'llarini ko'ksiga qo'yib:

— Men, zaifangiz, ko'ngli bo'shlik qilgan bo'lsam afv eting, — dedi. — Bevaqt vafot etgan farzandimiz Boysunqur Mirzodan yodgor bo'lib qolgan Alouddavla mehri qo'yganim rost. Lekin so'zimga inoning, hazratim, Abdullatif bilan uning otasi Ulug'bekka mening mehrim bundan ortiq bo'lsa borki, kam emasdir!

— Kam emasligi... faqat og'izdami yoki... amalda isboti bormi?

Bugun havo sovuq bo'lgani uchun er-xotin ikkovi ham po'stin kiyishgan, tashqarida qor yog'ib, izg'irin shamol esmoqda edi.

— Agar... mening so'zlarimga isbot talab qilinsa... Xo'p, ijozat bering, hozir qish chillasi bo'lsa ham, Samarqandga yo'l olay. Onalik mehrim qandayligini Mirzo Ulug'bek oldida isbot etay, Abdullatifni Hirotga olib qaytay!

Hirotidan Samarqandga qish kunida otliq borib kelish uchun salkam bir oy vaqt ketar edi. Yoshi oltmishdan oshgan Gavharshod begim bunday mashaqqatli safarga bardosh bera olarmikan? Kelinchakligida uning qanchalik go'zal va shijoatli ayol bo'lgani Shohruxning esiga tushdi:

— Hali ham yigirma yoshdagi g'ayratlaringizdan bor ekan-da, begim?

— Farzand mehri yoshga qaramas ekan, hazratim. Men to'ng'ich o'g'limiz Ulug'bekni juda sog'inib yuribmen. Ammo nevaramiz Abdullatifning fe'li yomon. Halitdan toj-u taxtga havasmand.

— Men ham buni sezib yuribmen. Ba'zi Samarqand beklari Ulug'bekning madrasada mudarrislik qilib, ilmi nujumga berilib

ketganidan norozi. Ular Abdullatifni otasidan ko'ra podsholikka munosibroq deb bilar emishlar. Maxfiy axborotlardan shuni bilganim uchun Ulug'bek Mirzoning tinchini o'ylab, Abdullatifni Hirotdan ketkazmay yurgan edim.

— Rost, Abdullatif Ulug'bek uchun ham xatarli. Ruxsat bering, men borib uni qaytarib olib kelay! — dedi Gavharshod begim.

Xonayi xosda ikkovlari o'ltirgan edilar. Yo'g'on gavdali Shohrux Mirzo ko'zlari allanechuk yaltirab, o'rnidan turdi. Gavharshod begim ham joyidan ko'tarildi. Mayin soqolmo'ylovi silliq tarashlangan barvasta Shohrux Mirzo hali ham xipchabo'y begimni mehr bilan bag'riga bosdi-da, yuzidan, ko'zidan o'pdi:

— Mard ayolsiz, safaringiz bexatar bo'lishi uchun neki zarur bo'lsa muhayyo qilurmiz!

O'sha kuni Shohruxning buyrug'i bilan Samarqandga chopar yuborildi va Gavharshod begimning yo'lga chiqayotgani haqida Ulug'bekka xabar qilindi.

Gavharshod begim qor bo'ralab yog'ayotgan sovuq kunda Hirotdan otliq jo'nab ketdi. Shohrux Mirzo unga yuzdan ortiq qo'riqchilar, xizmatchilar, kaniz-u navkarlar qo'shib bergan edi. Begim ot ustida juda toliqsa yoki sovuqdan qiynalib qolsa, uni atrofi kigiz bilan o'ralgan, ichi bir qadar iliq taxtiravonga olishardi. Sakkiz baquvvat yigit taxtiravonning to'rt tomonidan uzun dastalarini yelkalariga qo'yib, ehtiyotlik bilan ko'tarib borar edilar. Bunday holda tez yurib bo'lmas, safar uzoqqa cho'zilar, oxiri ko'rinmaydigan poyonsiz yo'llarda soatlar, kunlar juda sekinlik bilan o'tar edi.

Taxtiravonda yolg'iz o'ltirgan Gavharshod begim xotiralariga beriladi. Ana, uning olovli yoshligi. Badavlat tarxonlar oilasida qazi-qarta yeb, qimiz ichib, chavandozlik mashqlarida chiniqib o'sgan qiz juda tez voyaga yetadi. Unga Sohobqiron Amir Temurning nazari tushadi. O'n olti yoshli Gavharshodni kenja o'g'li Shohrux Mirzoga munosib ko'radi.

O'shanda Shohrux Mirzo ham endi o'n yetti yoshga kirgan, lekin harbiy yurishlarda toblanib erta ulg'aygan, yigirma yoshli yigitlardek kuchga to'lgan devqomat o'g'lon edi. Gavharshod u

bilan avvallari ham ko'rishgan, dilida olovli hislar uyg'ongan edi.

To'y bo'ldi-yu, oradan uch oy o'tmay Shohrux Mirzo otasining qo'shinlari safida Isfahon va Tabriz tomonlarga harbiy yurishga ketdi.

Homilador Gavharshod begim Samarqandda ekanida Kavkazning Qorabog'idan, Amir Temuridan farmon keldi. Uvruq deb ataladigan haram ahli barcha kelinlar bilan Saroymulixonim boshchiligida ikki ming qo'riqchi askar himoyasida Samarqanddan Tabrizga yetib kelishi buyurildi.

Sohibqironning buyrug'i so'zsiz bajarilardi. Endi o'n yettiga kirgan kelin ikkiqat ahvolda minglab chaqirim masofani yomg'irli, qor-qirovli sovuq kunlarda bosib o'tib, hut oyida Tabriz yaqinidagi Sultoniya yetib borganini hozir eslasa, o'zining chidam-bardoshiga hayron qoladi. To'g'ri, mehribon qaynonasi Saroymulxonim butun safar davomida unga g'amxo'rlik qilib bordi. Lekin telbalanib oqayotgan Jayhundan o'tayotganlarida kemanding lapanglab chayqalishidan Gavharshod begimning boshi aylanib, ko'zi tingani, Eronning Dashti Karbalo deb ataladigan sahrosida qum bo'ronlaridan azob tortgani, Isfahondan nari to Sultoniya yetguncha tog' yo'llarida, tik dovonlarda qor va yomg'irlar ostida shalabbo ho'l bo'lganlari... Shunday uzoq yo'lni bosib o'tgan yoshgina kelin Navro'z arafasida Sultoniya ajoyib bir o'g'il tuqqandi. Yana qanday o'g'il — bo'lajak buyuk daho — Ulug'bek!

Bolaning chillasi chiqqandan keyin Sohibqiron bobosi uni qo'liga olib peshonasidan o'pgani, Gavharshod begimga qimmatbaho kiyimliklar va dur-u gavhar taqinchoqlar in'om qilgani eng unutilmas voqea tarzida begimning yodida qolgan.

Shohrux Mirzo janglarda jasorat ko'rsatganidan tashqari, o'n sakkiz yoshida ikki ajoyib o'g'ilning otasi bo'ldi. Uning To'tiniso begim degan ikkinchi xotinidan o'sha yili yana bir o'g'il tug'ildi. Unga bobosi Ibrohim deb ism qo'ydi.

Tug'ilish bor joyda o'lim ham bo'lar ekan. Kavkazning kurdlar yashaydigan bir qal'asi oldida Amir Temurning ikkinchi o'g'li Umarshayx bahodirga o'q tegib halok bo'ldi. Marhumning xotinlaridan biri Mulakat og'o sakkiz va o'n yoshli

ikki o'g'ilning onasi edi. Amir Temur yigirma olti yoshli bu kelini va ikki nevarasining begona oilaga tushishini istamadi. Mulkat og'oni Shohrux Mirzoning nikohiga o'tkazdilar.

Yosh vafot etgan akaning bevasini inisiga xotin qilib berish odati azaldan bor edi. Sohibqironning katta o'g'li Jahongir Mirzo yigirma yoshida vafot etganda, uning ikki o'g'liga ona bo'lgan bevasi Xonzoda begim marhumning inisi Mironshoh nikohiga o'tkazilgan edi. Keyin bu nikohdan Xalil Sulton tug'ilgandi. Lekin Mironshoh Mirzo yoshi o'zidan katta bo'lgan sobiq kelin ayasi Xonzoda begimni suymas edi. Yaqin qarindoshga majburan uylantirishning oqibati yomon bo'lishini Gavharshod begim mana shu er-u xotinning misolida ko'rgan. Mironshoh Mirzo mast bo'lib, Xonzoda begimni kaltaklagan paytlari ham bo'lgan. Xonzoda begim Mironshoh Mirzo ustidan Sohibqiron qaynotasiga shikoyatlar qilib, uning hokimiyatdan chetlatilishiga sababchilardan biri bo'lgani ham Gavharshod begimga ma'lum edi.

Shuning uchun o'n sakkiz yoshli Shohrux Mirzoga yigirma olti yashar sobiq kelin ayasi Mulkat og'oni majburan nikohlab berganlarida Gavharshod begim juda qattiq iztirob chekdi, kundoshlik olovida kuyib o'rtandi.

Ammo yoshlikda kelinsalom qilgan paytidayoq Sohibqiron qaynotasining irodasiga so'zsiz bo'ysunishini zimmasiga olgani uchun kundoshlik azoblariga ham chidab berdi.

Mulkat og'o keyinchalik Shohrux Mirzodan bir o'g'il ko'rdi. Otini Suyurg'amish qo'ydilar.

Gavharshod begim Shohrux Mirzoning ko'z ochib ko'rgan suyukli xotini ekanligi Mulkat og'oga ma'lum edi. Shuning uchun u Shohrux Mirzodan ortiqcha bir e'tibor talab qilmas, o'g'illari bilan goh Farg'ona vodiysida, goh Balxda Shohrux Mirzodan yiroqda yashashga ko'nikkan edi.

Sohibqiron qaynotasi Tabrizda ekanida Gavharshod begimning kundoshlik azobini yengillatadigan ajib bir inoyat ham qildi. Besh yillik harbiy yurish hali davom etayotgani uchun Amir Temurning o'zi Tabrizda qoldi-yu, o'g'li Shohrux Mirzoni Turonga hokim tayinlab, xotin-bolalari bilan Samarqandga jo'natib yubordi.

Shohrux Mirzo yosh bo'lsa ham tadbirli yigit edi. Katta xotini Mulkat og'oni Umarshayx Mirzodan tug'ilgan o'g'li Iskandar Mirzo bilan Farg'ona vodiysini boshqarishga yubordi. Yana bir xotini To'tiniso begim o'g'li Ibrohim Mirzo bilan Buxoroda yashay boshladi.

Samarqandning mashhur Bog'i Dilkushosi Ulug'bek va Gavharshod begim ixtiyorida qoldi. Samarqand poytaxt bo'lgani uchun Shohrux Mirzo ham ko'proq shu yerda bo'lar va Gavharshod begim bilan Bog'i Dilkushoda yayrab istiqomat qilar edi.

Begim hayotining shu vaqtgacha bo'lgan eng farahli kunlari Samarqandda, Bog'i Dilkushoda o'tdi. Shohrux Mirzo Gavharshod begimni davlat ishlariga yaxshi tushunadigan aqlli va ma'rifatli ayol sifatida ham yaxshi ko'rar, ba'zi murakkab muammolarni hal qilishda begimning maslahatini olar edi.

Ana shunday maslahatlardan biri Samarqanddan Toshkentga borayotganlarida Jizzax bilan Sirdaryo oralig'idagi qaqroq cho'lga suv chiqarish borasida bo'ldi. Amir Temir o'g'lini Tabrizdan Samarqandga jo'natayotganda:

— El-yurtning mushkulini oson qilgin, adolatli yo'l tutgin, savob ishlar qilib ko'pchilikning duosini olgin! — deb nasihat qilgan edi. Shohrux Mirzo Sirdaryoning chap tomonidagi suvsiz cho'lda qiynalib yashayotgan aholining arz-u dodini eshitganda shu nasihatlar uning yodiga tushdi.

— Sardoba qurdirsakmikin? — dedi u Gavharshod begimga.

Gavharshod begim Zarafshon daryosidan chiqarilgan Darg'om anhorini uning yodiga soldi.

— Sirdaryoning suvi Zarafshonnikidan ham ko'p, amirzodam, — dedi. — Agar undan Darg'omga o'xshagan shoxariq chiqarilsa, qancha suvsiz joylar obod bo'lg'ay! Qancha odamlar sizni duo qilgay!

Toshkentga borganlarida Shohrux Mirzo muhandislar va miroblarni to'plab, Sirdaryodan cho'lga qarab shoxariq qazish bo'yicha loyiha tuzishni buyurdi. Loyiha to'rt oyda tayyor bo'ldi. Kuz payti dala ishlari kamayganda daryo bo'yida yashaydigan minglab odamlar loyihadagi shoxariqni qazishga safarbar etil-

di. Xalq o'zi hashar qilib, ishni bir yilda bitirdi. Cho'lga suv kelib, bog'-rog'lar, obod manzillar paydo bo'lgandan keyin odamlar yangi shoxariqni «Mirzo ariq» deb atay boshladilar. Butun cho'l esa Mirzacho'l nomini oldi.

Shohrux Mirzo va Gavharshod bəgimning Turonda orttirgan bu tajribalari keyinchalik Xurosonda ham ish berdi.

Qadimgi Marv shahri Chingizxon davridan buyon qumlarga ko'milib, inson zoti yasholmaydigan xarobazorga aylanib qolgan edi. Bir yuz-u sakson yil, ya'ni salkam ikki asr kimsasiz yotgan Marv shahrini qayta tiriltirish uchun Chingizxon buzdirib tashlagan Murg'ob daryosidagi to'g'onni qayta tiklash, qumga ko'milib qolgan ariqlarni ochib, obihayot keltirish zarur edi.

Shohrux Mirzo otasining saltanatini qayta tiklashga muysar bo'lgan milodiy 1410-yilda Gavharshod bəgim unga Marvni eslatdi:

— Mirzacho'lda shoxariq qazdirganingiz uchun odamlar sizni haligacha duo qilar ekanlar. Mana hozir xudo sizga shunday ulug' saltanatni qaytarib berdi. Endi buyuk bir savob ish qilsangiz...

— Yana qanday ish?

— Hazratim, yana emas. Bu hali hech kim qilmagan betakror jasorat bo'lur. Qadimgi Marv shahrini qayta tiklash...

— Butun bir shaharni-ya?

— Olim-u muhandislar tarhini chizib, menga ko'rsatdilar. Mo'ysafid yoshullilar ming-ming savobtalab odamlarni hasharga boshlab chiqmoqchilar. Murg'ob daryosidagi buzilgan to'g'on qayta tiklansa, xalq o'zi ariqlarni qumlardan tozalab olg'ay. Suv borsa Marv qayta tirilgay!

Bu taklif Shohrux Mirzoni qiziqtirib qo'ydi. Chindan ham buzib tashlangan to'g'onni qayta tiklash mumkin ekan. Bu ishga Xurosonning barcha savobtalab olim-u muhandislari, quruvchi-yu miroblari jalb etildi. Davlat xazinasidan katta mablag'lar ajratildi.

Hirotdagi filxonada o'n bir yil burun Hindistondan keltirilgan ulkan fillari bo'lib, ularni o'z filbonlari parvarish qilardi. Endi shu fillar ham Murg'ob bo'yida ishga tushirildi. To'g'onga yotqiziladigan og'ir toshlarni va ulkan sepoyalarni

fillar xartumlari bilan ko'tarib kelib, odamni oqizadigan suvni to'sishga yordam berdilar.

To'g'on bitguncha uzunligi o'n ikki farsax¹, kengligi yigirma gaz², chuqurligi besh gaz keladigan ulkan o'zan ham tayyor bo'ldi. Bu ishda Turondan Ulug'bek Mirzo boshlab kelgan minglab ustalar va yer qazuvchilarning xizmati ham katta bo'ldi. Qazuv ishlariga usta bo'lgan xorazmliklar ham yordamga keldilar. Juda ko'p ishlarni Xuroson xalqi hashar yo'li bilan amalga oshirdi.

Bu ulkan ishning boshida Shohrux Mirzoning o'zi turdi. U yo'q paytda Gavharshod begim o'g'li Ulug'bek Mirzo bilan barcha ishlarni boshqarib turdilar. Nihoyat, bahorda Navro'zning dastlabki kunlarida to'g'on ishga tushdi, barcha ariqlarga suv keldi.

O'sha yiliyoq dehqonlar Marv atroflarida besh ming juft ho'kiz bilan yer haydab ekin ekdilar, yangi bog'larning tarhini chizib, behisob ko'p ko'chat o'tqazdilar. Uy-joylar ham tez qad ko'tara boshladi.

Ilgarigi obod shahar o'rnida vayronalar, xarobalar yastanib yotar, faqat Sulton Sanjar maqbarasining devorlari so'p-payib uzoqdan ko'rinardi.

Mana bugun, oradan o'ttiz yil o'tgandan keyin Samarqandga borayotgan begim Marvga yana kelganda muhtasham binolar, masjid-u madrasalarni ko'rib, astoydil quvondi. Sovuq qish kuni bo'lishiga qaramay, shaharning eng nufuzli a'yonlari va yoshullilari begimning sharafiga qo'ylar so'yib, minglab odamlarga osh berdilar. Marvni qayta tiklashda Gavharshod begim Shohrux Mirzoning yonida turib oliyjanob ishlarni qilganini qayta-qayta eslashib, unga uzoq umr va oq yo'l tilab qoldilar. Shahar dorug'asi begimni Amudaryo bo'yigacha kuzatib qo'ydi.

Onasi kelayotgani haqidagi xabar Ulug'bekka allaqachon yetib borgan edi. Qor-qirovli qish kunlarida kekxa onasi yo'llarda qanday azob tortishini ko'z oldiga keltirgan Ulug'bek barcha ishlarini tashlab, Samarqanddan Amudaryo bo'yiga qarab

¹ *Farsax* — bir tosh, taxminan 6 kilometr.

² *Gaz* — taxminan 80—90 santimetr.

shoshildi. Gavharshod begim Marv tomonidan Amudaryoning chap qirg'og'iga yaqinlashguncha Ulug'bek ham Buxoro va Qorako'l orqali daryoning o'ng qirg'og'iga yetib keldi.

U vaqtlarda Amudaryoda birorta ko'prik yo'q edi. Qishda daryodan otliq o'tib bo'lmas, suvning sayoz joylari muzlagan, ahyon-ahyonda muzlar ko'chib, bir-biriga zarb bilan urilardi. Bu asov daryodan qishda kemada o'tish ham xatarli, katta muzlar kemani ag'darib yuborishi mumkin. Shunday bo'lsa ham Ulug'bek mustahkam bir kemaga tushib, onasi turgan chap qirg'oqqa o'tib keldi. Gavharshod begim ko'pdan beri ko'rmagan o'g'lini bag'riga bosganda ko'zlarida quvonch yoshlari yiltiradi.

— Xush kelibsiz, hazrat onajon! Samarqand-u Buxoro sizga peshkash! Narigi qirg'oqda Abdullatif yo'lingizga poyonдоз to'shab turibdilar!

— Abdullatif ham keldimi?! Xayriyat!

Yana o'sha kemaga tushib o'ng qirg'oqqa o'tgunlaricha bebosh to'lqinlar katta-katta muz parchalarini bir necha marta kemaga olib kelib urdi. Kema chayqalib silkinganida Gavharshod begim barra po'stin kiygan Ulug'bekning baquvvat yelkalaridan ushlab muvozanat saqlardi:

— Ulug' o'g'lim, to'ng'ich o'g'lim, suyangan tog'imsiz! — deb Ulug'bekni bolalik paytidagidek erkalatib so'zlardi. O'ng qirg'oqqa kema to'xtagan joyga chindan ham qip-qizil gilam poyonдозlar to'shalgandi. Poyonдоз chetida xipcha bo'yli novcha Abdullatif momosini ta'zim-u tavozelar bilan kutib oldi. Gavharshod begim uning egilgan boshini qo'llari orasiga olib:

— Momosi o'rgilsin Latifjondan! — deb peshonasidan o'pdi.

Daryodan o'tib kelgunlaricha kun kech bo'lgan edi. Shuning uchun daryoning o'ng qirg'og'idagi Kalif qo'rg'oniga tunganani kirdilar.

Ona, o'g'il, nevara shohona dasturxon atrofida xush-u xursand suhbatlashib o'ltirganlarida Gavharshod begim Abdullatifga kulimsirab tikildi:

— Amirzoda, siz ham bu yerga kelganingizdan behad shodmen. Samarqandda shuncha kun ota-ona huzurida bo'ldingiz. Endi shu yerdan to'g'ri Hirotga qayta qolsak hazrat bobongizni ham quvontirgan bo'lur edik...

Abdullatif boshini egib, uzr so'radi:

— Hazrat momojon, men hali ota-onam diydoriga to'yganim yo'q.

— Shundaymi? — deb Gavharshod begim Ulug'bekka qaradi.

— Albatta, qish sovuqlarida sizni yo'l azobiga qo'ymasak yaxshi bo'lardi, — dedi Ulug'bek. — Biroq butun Turon ahli sizni kutib olishga tayyorgarlik ko'rmoqda. Buxoroda, G'ijduvonda yo'lingizga ko'z tikkanlar ko'p. Xususan, Mirzo Abdullatifning onalari... kelingiz Husn Nigor begim Samarqandda sizni intizor bo'lib kutmoqdalar.

Ulug'bekning uchinchi xotini Husn Nigor xonim Sulton Xalilning qizi edi. Sulton Xalil Rayda sirli bir tarzda vafot etgan, bu judolik Xalil Sultonning onasi Xonzoda begimga ham og'ir zarba bo'lib tushgan, Husn Nigor besh yoshligida su-yukli momosidan ham ayrilib, ko'ngli cho'kib o'sgan edi. Ulug'bek uning husniga mahliyo bo'lib uylangan, ko'ngli nozikligini hisobga olib, xafa qilmaslikka intilardi. Husn Nigor xonim Abdullatifni tuqqandan keyin nufuzi ancha ko'tarilgan. Chunki hozir Ulug'bekning katta o'g'li Abdullatif taxt vorisi sanalar, haramda uning onasiga alohida ehtirom ko'rsatilardi.

Gavharshod begim shuning hammasini xayolidan bir-bir o'tkazdi-da:

— Mayli, men o'zim ham Buxoro-yu Samarqandni sog'inib yuribmen, — dedi. — Qadamjolarni ziyorat qilib, kelinlarimni ko'rib qaytgaymen!

Bu so'zlardan yengil tortgan Abdullatif qo'lini ko'ksiga qo'yib, momosiga minnatdorchilik bildirdi.

Ular ertasi kuni Buxoroga tomon yo'l oldilar. Bu yerda bir kun to'xtab, Chashmayi Ayyubdan suv ichdilar, Bahouddin Naqshband maqbarasini ziyorat qildilar.

Buxoro va G'ijduvonda Ulug'bek qurdirgan muhtasham madrasalar onasiga juda ma'qul bo'ldi. Gavharshod begim bundan besh yil oldin Hirotidan kelganda G'ijduvonda bir kecha tunab o'tgan, Abduholiq G'ijduvoniya e'tiqodi borligini aytgan:

— Bolam, Abduholiq G'ijduvoniya Xizr alayhissalom o'zlari ta'lim bergan ekanlar! — degan edi. — Uning ustozlari

avliyo Yusuf Hamadoniy bo'lgan. Abduholiq G'ijduvoniyni maqbaralarini obod qilsangiz boshingizga savob yog'ilg'ay!

Ulug'bekning o'zi ham Abduholiq G'ijduvoniyni buyuk avliyo deb bilardi. Shuning uchun G'ijduvonda uning nomi bilan ulkan bir madrasa va maqbara qurdirdi. Gavharshod begim bu gal G'ijduvonga kelganda madrasani ko'rib behad quvondi. Ulug'bek Abduholiq G'ijduvoniyni maqbarasi oldida onasi sharafiga jonliq so'yirdi, doshqozonlarda osh damlatib, minglab odamlarga xudoyi oshi torttirdi.

Buning hammasi uchun Gavharshod begim o'g'lidan as-toydil minnatdor bo'ldi. Ayollar odatiga binoan azonda oftob chiqmasdan oldin Abduholiq G'ijduvoniyni maqbarasiga ziyoratga kelib, tilovat qildi:

— Ilohim shu maqbarani qurdirgan o'g'lim Ulug'bekni parvardigor panohida asrasin, hazrat Abduholiq G'ijduvoniyni arvohlari doim unga madadkor bo'lsin, nevaram Abdullatifga xudo insof-u qanoat bersin, ota-bola doim bir-biriga mehr-u oqibatli bo'lsin! — deb yuziga fotiha tortdi.

Samarqandga borguncha yana necha marta to'xtagan bo'lsalar, hamma joyda Gavharshod begimni «Mahdi Ulyo» — «Avliyo ona» deb e'zozlashar, xususan, ayollar uning duosini olishga intilishar, begimning kiyimlariga tegib qolgan qo'llarini ko'zlariga surtib o'pishar edi. Samarqanddagi izzat-ikromlar bundan o'n chandon baland bo'ldi. Ulug'bek va unga yaqin odamlarning issiq mehri tufayli qish sovuqlari ham Gavharshod begimning xayolidan uzoqlashib ketdi. Ulug'bek Ko'hak tog'i etagidagi Bog'i Maydonda go'zal Xitoy chinnilari bilan ziynatlangan ikki qavatli ko'shkda onasi sharafiga katta qabul marosimi o'tkazdi. Marosimda Gavharshod begimning barcha kelinlari, shaharning aslzoda ayollari ham ishtirok etdilar. Ziyofatdan so'ng hammalariga sarupolar ulashildi. Gavharshod begimning o'ziga olmos ko'zli uzuklar, xitoyi chinnilar, zardo'zi qabolar taqdim etildi.

Mehmonlar tarqagandan so'ng yuqori oshiyonning ochiq sahnida Ulug'bek bilan Gavharshod begim birpas osmondagi yulduzlarni tomosha qilib, so'zlashib turdilar.

Osmon ochiq, ayozli tunda yulduzlar charaqlab ko'rinardi.

— Hazrat onajon, yodingizdami? — dedi Ulug‘bek. — Men uch-to‘rt yoshli bola ekanimda Hamza Ibn Ali degan qissaxonim bor edi.

— Ha, ha, uzoq Sultoniya, Tabriz tomonda Hamzani Sohibqiron bobongiz sizga qissaxon qilib tayinlagan edilar.

— O‘sha Hamza Ibn Ali menga osmondagi yulduzlar haqida g‘aroyib rivoyatlar aytib bergani hanuz yodimdan chiqmaydi. Men hozir Abdullatifga ilm-u nujumdan saboq bermoqdamen. Farzandlar osmon jismlaridagi sobitlikdan, tartib-u muvozanatdan ibrat olmoqlari kerak.

— Ulug‘ kashfiyotlar qilibsiz, bolam, xudoyim sizni yomon ko‘zdan asrasin. Osmonda Allohning pardoyi asrori bor. Siz bu pardani ochaman deb urinmang, parvardigorning qahri kelgay. Ehtiyot bo‘ling!

— Xo‘p, hazrat onajon! Siz xavotir bo‘lmang.

— Hirotida bizga Xoqoni Sa‘id muntazirlar. Endi Abdullatifni olib qaytishim zarur.

Ammo Abdullatif Hirotga qaytishni istamasdi. Gavharshod begimday mashhur momo arazlab ketgan nevarasining ketidan shuncha yo‘l bosib kelgani Samarqanddagi bek-u a‘yonlarning ko‘zi oldida Abdullatifning obro‘cini oshirgan, nufuzli amirlar uning sharafiga har kuni ziyofatlar berishmoqda edi.

Abdullatifning onasi esa yolg‘iz o‘g‘lini o‘zidan uzoqlashtirishni istamas, goh Gavharshod begimga, goh Ulug‘bekka iltijolar qilib, Abdullatifni Samarqandda qoldirishni so‘rardi.

Gavharshod begim Ulug‘bek bilan yakkama-yakka suhbatlashganda ovozini pasaytirib dedi:

— Hazrat otangiz aytib yubordilar, «Abdullatif Samarqand bekларining qutqusiga uchib, otasining taxtiga tajovuz qilishi mumkin», — dedilar.

— Nahotki? — Ulug‘bek bu so‘zlarga uncha ishonmadi.

— Shoh o‘g‘lim, Abdullatifni men yoshligidan bilurmen. Uning tabiatida yomon bir beqarorlik bor. Ko‘zlarida burgutning ko‘zlarini eslatadigan qattiqlik sezamen. Men sizning bolaligingizni ham yaxshi eslaymen. Sizda ulug‘ iste‘dodlarda bo‘ladigan nekinlik, mayinlik ustun edi. Ammo o‘g‘lingiz boshqacha...

— Ya‘ni, qandoq... boshqacha?

— To'g'ri, Abdullatif juda botir yigit. Uning dovyurakligi menga Xalil Sultonni eslatadir. Onasi Husn Nigor xonim Xalil Sultonning qizi emasmi? Irsiy xislatlar ona tomondan ham o'tar ekan-da. Botirligi yaxshi. Lekin botirlik ham aql-u iroda bilan idora etilmasa bo'lmas ekan. Xalil Sultonning fojiasiga botirligini o'z aqli bilan idora etolmagani sabab bo'ldi.

Ulug'bek onasining bu fikriga qo'shildi:

— Botirlik aql bilan yo'lga solinmasa, odamni hovliqma qilib qo'yishi mumkin, — dedi Ulug'bek. — Men ham o'g'limiz Abdullatifda hovliqmalik, dovdirlikka o'xshash bir xislat borligini sezamen. Ilohim Xalil Sulton fojiasidan xudo bizni asrasin!

— Xudoyi taolo ehtiyotni unutmagan bandalarini asragay, shoh o'g'lim! Abdullatif o'zini tutib olguncha uni yomon beklarning qutqularidan ehtiyot qilaylik. Samarqandda qolsa, uni sizga qarshi biron fitnaning girdobiga tutishlari mumkin. Shuning uchun hazrat otangiz Abdullatifni Hirotga o'z yonlarida tarbiya qilmoqchilar. Harbiy vazoratda unga kattaroq lavozim bermoqchilar. «Balki panjhezora¹ lavozimini berurmiz», dedilar.

Bu gaplardan keyin Ulug'bek Abdullatifni Hirotga qaytarishga rozi bo'ldi va xotini bilan o'g'lini shunga ko'ndirdi. Qish chillasini hali chiqmagan edi. Ulug'bek onasi bilan o'g'lini yana Amudaryo bo'yigacha kuzatib keldi. So'ng uchovlari kemaga chiqishdi. Daryoda muzlar harakati yanada xatarli tus olgan. Ulug'bek onasi bilan o'g'lini Amudaryoning o'ng qirg'og'iga o'tkazib, Hirotga kuzatgandan so'ng yana ko'chma muzlar zarbasidan silkinib lapanglab borayotgan kemada o'ng qirg'oqqa qaytib ketdi.

Bu hodisaning guvohi bo'lgan odamlar podshoh o'g'il bilan malika onaning bir-birlariga talpinib, arazchi Abdullatif uchun jon kuydirib, qahraton sovuqlarda shuncha uzoq yo'l bosganlarini, xususan, Ulug'bek onasining hurmati uchun Amuday xatarli daryoning u qirg'og'idan bu qirg'og'iga qish

¹ *Panjhezora* — beshmingboshi, ya'ni qo'shin boshlig'i, armiya generali.

chillasida bir emas, to'rt marta o'tganini hayotda kam uchraydigan bir mehr-u oqibat timsoli deb ta'riflar edilar. Bu ta'riflar Shohrux Mirzoning qulog'iga ham yetib bordi. Shohruxning topshirig'iga binoan Mirzo Alouddavla Hirotning eng e'tiborli arkoni davlatlari bilan birga Gavharshod begimga peshvoz chiqib, u bilan Abdullatifni ikki kunlik yo'lda kutib oldilar.

Abdullatif va Alouddavla yarashgan bo'lib, quchoqlashib ko'rishdilar. Ammo bu yarashish ketidan qonli olishuvlar kelishini hali hech kim bilmas edi...

SHOHLARGA FIDO MALIKA

Shohruxday podshohning malikasi-yu Ulug'bekday yana bir hukmdorning onasi bo'lish tashqaridan qaraganda Gavharshod begimga faqat saodat va farog'at keltiradiganday ko'rinadi. Lekin bu shohona hayotning zahirida ziddiyatlar va xavf-u xatarlar shu qadar ko'pki, ulardan ogoh begim doim ehtiyot va sergak bo'lishga intiladi.

Beginning sergakligi va aql-u farosatini yoqtiradigan Shohrux Mirzo davlat ishlarini xotinidan sir tutmaydi. Mana, qirq yildirki, qayerda qanday og'ir vaziyat yuz bersa, uni bamaslahat bartaraf etish uchun begimni uzoq safarlarga birga olib ketadi.

Harbiy yurishlarda Gavharshod begimning So'fi Tarxon, Ahmad Tarxon, Uvays Tarxon degan aka-ukalari podshoh va uning malikasiga eng sadoqatli qo'riqchilar bo'lib xizmat qiladi.

Xurosonga Tabriz tomonlardan bostirib kirgan qoraqo'yunli turkmanlar tajovuzi paytida xiyonatchi beklar kechasi Shohrux bilan Gavharshod begim uxlab yotgan chodirga o'q yog'dirib, suiqasd uyushtirdilar. Voqeadan vaqtida xabar topgan So'fi Tarxon boshliq qo'riqchi askarlar o'sha kecha Shohrux va Gavharshod begimni bir o'limdan saqlab qoldilar. Saidxo'ja nomli fitnachi bek va uning tarafdorlari o'z tajovuzlarining qurboniga aylanib, nobud bo'ldilar.

G'arbiy viloyatlarda, Sultoniya va Tabriz tomonlarda mudom qonli urushlarga sabab bo'lib kelgan Qora Yusuf Amir

Temurga tutqich bermay, qutulib ketgan edi. Keyinchalik Qora Yusufning odamlari Sohirqironning uchinchi o'g'li, Shohruxning akasi Mironshohni o'ldirgan edilar.

Oradan ancha vaqt o'tib, milodiy 1420-yilda qulay vaziyat vujudga kelganda Shohrux Mirzo akasining kushandalariga qarshi qo'shin tortdi. Bu xatarli yurishga Gavharshod begimni ham birga olib ketdi.

Qora Yusuf Shohrux bilan hayot-mamot jangiga shaylana boshladi. Biroq urush boshlanishidan bir kun oldin xudoning qudrati bilan kekxa Qora Yusuf o'z chodirida, yosh xotini-ning xobgohida to'satdan vafot etdi. Bu o'lim Qora Yusuf tarafdorlarini shunday sarosimaga soldiki, ular qarshilarida tahdid solib turgan Shohrux qo'shinidan vahimaga tushib, sarkardalari Qora Yusufning chodirda qolgan jasadini tashlab qochdilar. Murda bilan yolg'iz qolgan yosh beva ayol shu atrofdagi qarindosh-urug'larini yordamga chaqirish uchun ketganda allaqanday ochko'z talonchi o'lib yotgan Qora Yusufning yirik yoqut qadalgan oltin sirg'asini qulog'idan tezda chiqarib ololmagach, eti bilan birga kesib olib ketadi.

Qora Yusufning o'g'illari ko'p edi. Shohrux oraga odam qo'yib, uning Abusayid degan aqli o'g'li bilan murosa yo'lini topdi. Urushni yarashga aylantirib, Qora Yusufga azaldan ota meros bo'lgan yerlarni shu Abusayid ixtiyorida qoldirdi. Amir Temurga qarashli bo'lgan viloyatlar esa yana Shohrux Mirzo qalamraviga o'tdi.

Ochiqchasiga olib borilgan olishuvlarda Shohrux Mirzoni hech kim yengolgan emasdi. Amir Temurga munosib o'g'il sifatida u birorta jangda mag'lub bo'lmagani va qirq yildan buyon yelkasi yer ko'rmay kelayotganidan Gavharshod begim iftixor qiladi.

Ammo Shohruxni janglarda yengolmagan g'addor dushmanlar maxfiy yo'llar bilan yana unga qarshi fitnalar va suiqasdlar uyushtirdilar.

Shohrux ellik yoshga kirgan yili qishda jangari xurufiylar mazhabiga mansub bo'lgan aqidaparast Ahmad Lurning zimdan tayyorlanib qilgan suiqasdi kutilmagan hodisa bo'ldi. Juma kuni edi. Musulmonchilik farzlarini astoydil ado etadigan Shohrux Mirzo doim juma namozini Hirotning jome masjidiga borib o'qir edi.